

Explaining the Role of Educational Management in the Development of Students' Political Culture: A Qualitative Study

Mahdi Taghavi Rafsanjani^{1*}

1. Assistant Professor, Department of Eslamic Studies, Vali Asr (aj) Rafsanjan University, Kerman, Iran

Received: 23 May 2026

Accepted: 09 Aug 2026

First Available: 11 Aug 2026

Final Publication: 21 Mar 2027

Keywords

Educational Management,
Political Culture, Students, Higher
Education, Student Participation,
University Governance,
Qualitative Research

ABSTRACT

This study aimed to explain the role of educational management in the development of political culture among university students in Tehran. This qualitative study was conducted using conventional qualitative content analysis. The participants consisted of 22 individuals from universities in Tehran who were selected through purposive sampling with maximum variation, including 7 faculty members, 6 educational, cultural, or student-affairs managers and experts, and 9 postgraduate students. Data were collected through in-depth semi-structured interviews, and sampling continued until conceptual saturation was achieved. The interviews were transcribed verbatim and analyzed through identification of meaning units, initial coding, constant comparison, development of subcategories, and abstraction of overarching categories. Credibility and trustworthiness were enhanced through member checking, peer review, systematic documentation of the analytical process, and reflexive note-taking. Data analysis generated 168 initial codes, 64 final conceptual codes, 12 subcategories, and three overarching categories. The first category, "educational and awareness-building functions of educational management," included political literacy and awareness, critical thinking, political ethics and responsibility, and connection of university education with social issues. The second category, "participatory governance and the formation of political experience in the university," encompassed student participation in decision-making, dialogue and exchange of views, practical participatory experiences, and enhancement of belonging and political efficacy. The third category, "creation of an organizational and cultural context for political culture development," included managerial justice and transparency, psychological safety and tolerance of diverse viewpoints, support for cultural and social activities, and institutional trust. Overall, educational management influenced political culture through three interconnected pathways: cognitive empowerment, participatory experience, and organizational legitimacy. The development of students' political culture requires an integrated educational management approach that simultaneously strengthens political awareness, critical thinking, meaningful participation, fairness, transparency, psychological safety, and institutional trust, thereby transforming the university into a setting for the practical experience of social responsibility and constructive participation.

How to cite:

Taghavi Rafsanjani, M. (2027). Explaining the Role of Educational Management in the Development of Students' Political Culture: A Qualitative Study. *Study and Innovation in Education and Development*, 7(1), 1-33.

* Corresponding Author:

Mahdi Taghavi Rafsanjani

E-mail: taghavi@vru.ac.ir

© 2027 the authors. Published by Institute for Knowledge, Development, and Research.

This is an open access article under the terms of the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License.

EXTENDED ABSTRACT**INTRODUCTION**

Universities are not merely institutions for the transmission of specialized knowledge and professional preparation; they are also important social and cultural environments in which students develop civic awareness, social responsibility, political attitudes, and patterns of participation. Students' political culture is shaped through their encounters with institutional rules, decision-making structures, educational relationships, opportunities for participation, and the ways in which authority, justice, dialogue, and diversity are experienced within the university. In this sense, political culture extends beyond formal political knowledge and includes civic awareness, political efficacy, tolerance of different viewpoints, institutional trust, critical thinking, responsibility, law orientation, and willingness to participate in collective affairs. Research has shown that civic education can strengthen active political participation among students and that the educational environment can substantially influence the formation of participatory and responsible orientations (1, 2).

Political education is most effective when it goes beyond the passive transmission of information and provides opportunities for discussion, reflection, analysis, and practical engagement. Models of political education have therefore emphasized civic knowledge, social responsibility, lawful participation, and the development of capacities required for informed engagement in public life (3, 4). Similarly, an open classroom climate, civic knowledge, and political efficacy have been associated with stronger citizenship orientations and students' willingness to participate in collective and social processes (5). Such findings suggest that universities can contribute to political culture not only through formal curricula but also through the quality of interactions and the opportunities they create for students to articulate opinions, evaluate competing claims, and develop reasoned judgments.

Educational managers occupy a particularly important position in this process because they influence the organizational, pedagogical, and cultural conditions within which students experience university life. Their decisions affect the degree of transparency, fairness, participation, dialogue, and responsiveness present in educational institutions. Effective educational management can strengthen interaction between faculty and students, support student organizations, create inclusive spaces for discussion, and encourage meaningful participation in institutional affairs. Studies conducted in the Iranian academic context have highlighted the importance of faculty-student interactions for the overall

quality of students' educational and social experiences (6). Likewise, the concept of student voice has demonstrated that being heard within educational institutions is closely connected with power relations, emotional experience, recognition, and participation (7). When student voice is symbolic rather than consequential, participation may lose legitimacy; when it is meaningfully incorporated into institutional processes, it can reinforce agency, belonging, and confidence in collective action.

The development of political culture is also connected with students' sense of belonging and their perceptions of equal access to institutional opportunities. Research has demonstrated that satisfaction and belonging can vary across student groups and are shaped by the institutional conditions in which students study (8). Furthermore, students from marginalized or underrepresented groups may encounter institutional expectations that affect their capacity for self-advocacy and participation (9). Educational management is therefore relevant to political culture because administrative practices can either reinforce or reduce perceived inequalities in access, recognition, participation, and representation.

Managerial characteristics also matter. Strategic intelligence, ethical orientation, and institutional responsiveness can influence how educational managers understand complex university environments and respond to the changing needs of students (10, 11). Innovation management in higher education similarly requires adaptable and coordinated leadership capable of managing change while maintaining effective communication and organizational coherence (12). Contemporary models of student management also emphasize multidimensional student development rather than a narrow focus on academic administration alone (13). From this perspective, the educational manager becomes an important institutional actor in shaping the social conditions under which students learn democratic behavior, responsibility, dialogue, cooperation, and institutional trust.

At the same time, contemporary political culture is increasingly influenced by digital media and online environments. Social media platforms have become important arenas for political education and engagement among younger generations (14), while the Internet provides students with new opportunities for political expression and activity (15). However, politically motivated Internet use can also interact with ideological passion and students' psychological well-being (16). In addition, political and social influences may affect students' acceptance of educational technologies, showing that learning environments cannot be separated from their wider sociopolitical contexts (17). These developments further complicate the role of educational management, which must address

not only physical university spaces but also students' digital information environments, media literacy, and the quality of online participation.

The broader institutional environment is also relevant. Public funding and access to higher education can affect students' experiences of educational opportunity and institutional fairness (18), while international collaboration and resource distribution in higher education may reflect wider asymmetries of power (19). Educational innovation, deep learning approaches, and participatory teaching strategies can also contribute to more meaningful learning and stronger student engagement (20-22). Furthermore, educational practices that connect academic content with social justice issues can promote sociopolitical awareness (23), and teachers themselves have been recognized as influential agents in students' political, social, and cultural education (24). Political identity may additionally intersect with cultural and religious identity, underscoring the need for educational environments that recognize diversity and support respectful coexistence among different viewpoints (25).

Although previous research has examined civic education, political education, student voice, participation, open classroom climate, digital political engagement, and organizational management, relatively limited attention has been paid to educational management as an integrated mechanism through which students' political culture is shaped in the university context. This gap is particularly important in Iranian higher education, where previous studies have often concentrated on political education curricula or school-level frameworks (3, 26). Therefore, the present study aimed to explain the role of educational management in the development of university students' political culture through a qualitative investigation conducted in Tehran.

METHODS AND MATERIALS

This applied qualitative study was conducted using a conventional qualitative content analysis approach. The participants were selected from universities in Tehran through purposive sampling with maximum variation. A total of 22 individuals participated in the study, including 7 faculty members with relevant academic backgrounds in educational management, higher education, social sciences, or related areas, 6 educational, cultural, or student-affairs managers and experts, and 9 postgraduate students. The student participants included 5 master's students and 4 doctoral students. Participants were selected to ensure diversity in gender, academic discipline, professional experience, organizational position, and type of university. For faculty members and managers, the inclusion criteria included at least five years of relevant academic or managerial experience and direct

familiarity with educational, cultural, or student-related processes. For students, the inclusion criteria included enrollment in a postgraduate program, at least two years of university experience, and familiarity with educational, cultural, social, or student activities.

Data were collected through in-depth semi-structured interviews. The interview guide included open-ended questions concerning participants' perceptions of political culture, the role of educational managers in political awareness, opportunities for student participation, dialogue and freedom of expression, managerial justice and transparency, institutional trust, student organizations, and barriers to the development of political culture. Interviews lasted approximately 45 to 75 minutes and were audio-recorded with participants' consent. Sampling and data collection continued simultaneously with analysis until conceptual saturation was reached. Saturation became evident by the twentieth interview, and two additional interviews were conducted to ensure the stability and adequacy of the categories.

The interviews were transcribed verbatim and analyzed through repeated reading, identification of meaning units, initial coding, comparison of codes, formation of subcategories, and abstraction into broader categories. Constant comparison was used throughout the analysis. Credibility was strengthened through prolonged engagement with the data, member checking, and peer review of selected coding materials. Dependability was supported through documentation of the analytical process, while confirmability was enhanced through reflexive notes and preservation of coding decisions. Transferability was addressed through detailed description of the study context, participants, sampling process, data collection, and analytical procedures.

FINDINGS

The participants included 13 men and 9 women, with ages ranging from 25 to 58 years and a mean age of 39.27 years. Among faculty members and managers, professional experience ranged from 5 to 26 years, with a mean of 13.46 years. Analysis of the interview data initially generated 168 preliminary codes. After the elimination of repetitions and the integration of conceptually similar codes, 64 final conceptual codes were identified. These codes were organized into 12 subcategories and three overarching categories.

The first category was “educational and awareness-building functions of educational management.” It included four subcategories: promotion of political literacy and awareness, development of critical thinking and analytical capacity, cultivation of political ethics and responsibility, and connection of university education with social issues.

Participants emphasized knowledge of civic rights and responsibilities, understanding of political and institutional structures, critical evaluation of information, respectful engagement with opposing views, law orientation, social responsibility, and the integration of real social problems into educational experiences.

The second category was “participatory governance and the formation of political experience in the university.” Its four subcategories were student participation in decision-making, promotion of dialogue and exchange of views, practical experience of democratic processes, and enhancement of belonging and political efficacy. Participants repeatedly stressed the importance of consulting students before decisions are made, including student representatives in councils, supporting student organizations, organizing debates and open discussions, responding constructively to criticism, enabling student elections, and ensuring that participation produces visible outcomes.

The third category was “creation of an organizational and cultural context for the development of political culture.” This category consisted of managerial justice and transparency, psychological safety and tolerance of diverse viewpoints, support for cultural and social activities, and institutional trust and managerial role modeling. Justice in the implementation of regulations and the ability to express opinions without fear were among the most frequently emphasized concepts. Participants also highlighted transparency in decisions, accountability, non-discrimination, respect for intellectual diversity, support for student associations, managerial honesty, consistency between words and actions, accessibility of managers, and willingness to acknowledge and correct mistakes.

Overall, the findings indicated that educational management influenced political culture through three interconnected pathways: cognitive empowerment, participatory experience, and organizational legitimacy. These pathways were not independent. Participants indicated that critical thinking without freedom of expression would have limited value, while participation without transparency and genuine influence could become merely symbolic. Similarly, institutional trust was closely dependent on students’ lived experiences of justice, responsiveness, and respect.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The findings show that educational management is an important institutional mechanism in the development of students’ political culture. Its role extends beyond administrative coordination and academic scheduling and includes the creation of conditions in which students can learn, experience, and internalize civic and political competencies. The first major contribution of educational management is cognitive and

educational. By encouraging political literacy, critical thinking, responsible judgment, and the application of academic knowledge to social realities, universities can help students become more reflective and informed participants in public life.

The second important contribution is experiential. Students learn political culture not only through formal instruction but also through participation in university decisions, student councils, associations, debates, elections, and collective activities. Meaningful participation can increase their sense of efficacy and reinforce the belief that collective engagement can produce legitimate outcomes. Conversely, symbolic participation without visible consequences may reduce trust and encourage disengagement.

The third contribution concerns organizational culture. Students continually observe how authority operates within the university. Fairness, transparency, accountability, respect for differences, and managerial consistency become practical demonstrations of institutional values. Consequently, managerial behavior can function as an implicit curriculum through which students develop perceptions of legitimacy, law, authority, and responsibility. When the university provides psychological safety and respects diverse viewpoints, students are more likely to practice dialogue and constructive disagreement. When the institution is experienced as arbitrary or unresponsive, withdrawal, cynicism, and distrust may develop.

The study therefore suggests that political culture should not be treated as a separate educational topic confined to specific courses or cultural programs. It is produced through the interaction of curriculum, participation, organizational justice, communication, student voice, and institutional trust. Educational management occupies a central position because it coordinates these dimensions and determines whether they reinforce one another. The findings support an integrated understanding in which the university simultaneously acts as a learning environment, a participatory institution, and a social setting in which students experience the practical meaning of authority, rights, responsibility, and collective action.

In conclusion, educational management can contribute substantially to the development of students' political culture when it combines awareness-building education with participatory governance and a fair, transparent, and inclusive organizational environment. Universities that enable students to think critically, participate meaningfully, express differing views safely, and experience accountable management are more likely to cultivate political awareness, institutional trust, social responsibility, tolerance, and constructive participation. Accordingly, strengthening students' political culture requires educational managers to view every major aspect of university governance—from

curriculum and student participation to communication, fairness, and support for student activities—as part of the broader process of civic and political development.

تبیین نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان: یک مطالعه کیفی

مهدی تقوی رفسنجانی^{*۱} (ID)

۱. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه ولی عصر (عج)، رفسنجان، کرمان، ایران

چکیده

هدف پژوهش حاضر تبیین نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران بود. پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و به روش تحلیل محتوای کیفی قراردادی انجام شد. مشارکت‌کنندگان شامل ۲۲ نفر از دانشگاه‌های شهر تهران بودند که به روش نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر تنوع انتخاب شدند و شامل ۷ عضو هیئت علمی، ۶ مدیر یا کارشناس حوزه‌های آموزشی، فرهنگی و دانشجویی و ۹ دانشجوی تحصیلات تکمیلی بودند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته عمیق گردآوری شدند و نمونه‌گیری تا دستیابی به اشباع مفهومی ادامه یافت. مصاحبه‌ها پس از پیاده‌سازی کلمه‌به‌کلمه، از طریق شناسایی واحدهای معنایی، کدگذاری اولیه، مقایسه مستمر، تشکیل زیرمقوله‌ها و انتزاع مقوله‌های اصلی تحلیل شدند. برای افزایش اعتبار یافته‌ها از بازبینی مشارکت‌کنندگان، بررسی همتایان، مستندسازی فرایند تحلیل و یادداشت‌های تأملی استفاده شد. تحلیل داده‌ها به استخراج ۱۶۸ کد اولیه، ۶۴ کد مفهومی نهایی، ۱۲ زیرمقوله و سه مقوله اصلی منجر شد. مقوله نخست، «کارکردهای آگاهی‌بخش و تربیتی مدیریت آموزشی»، شامل ارتقای سواد و آگاهی سیاسی، تقویت تفکر انتقادی، تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی و پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی بود. مقوله دوم، «حکمرانی مشارکتی و شکل‌دهی به تجربه سیاسی در دانشگاه»، مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری، تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا، تجربه عملی فرایندهای مشارکتی و افزایش احساس تعلق و اثربخشی سیاسی را دربرگرفت. مقوله سوم، «ایجاد بستر سازمانی و فرهنگی برای توسعه فرهنگ سیاسی»، شامل عدالت و شفافیت مدیریتی، امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها، حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی و تقویت اعتماد نهادی بود. برآیند تحلیل نشان داد که مدیریت آموزشی از سه مسیر به‌هم‌پیوسته توانمندسازی شناختی، تجربه مشارکتی و مشروعیت سازمانی بر فرهنگ سیاسی دانشجویان اثر می‌گذارد. توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان نیازمند رویکردی یکپارچه در مدیریت آموزشی است که هم‌زمان بر آگاهی سیاسی، تفکر انتقادی، مشارکت واقعی دانشجویان، عدالت، شفافیت، امنیت روانی و اعتماد نهادی تمرکز داشته باشد و دانشگاه را به محیطی برای تجربه عملی مسئولیت‌پذیری اجتماعی و مشارکت سازنده تبدیل کند.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۱۸

تاریخ چاپ اولیه: ۱۴۰۵/۰۵/۲۰

تاریخ چاپ نهایی: ۱۴۰۶/۰۱/۰۱

کلیدواژه‌ها

مدیریت آموزشی، فرهنگ

سیاسی، دانشجویان، آموزش

عالی، مشارکت دانشجویی،

حکمرانی دانشگاهی،

پژوهش کیفی

شیوه ارجاع دهی:

تقوی رفسنجانی، مهدی. (۱۴۰۶). تبیین نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان: یک مطالعه کیفی. پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۷(۱)، ۱-۳۳.

نویسنده مسئول:

مهدی تقوی رفسنجانی

پست الکترونیکی: taghavi@vru.ac.ir

© ۱۴۰۶ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

دانشگاه به عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی و فرهنگی، صرفاً مسئول انتقال دانش تخصصی و آماده‌سازی افراد برای ورود به بازار کار نیست، بلکه در فرایند جامعه‌پذیری، شکل‌دهی به نگرش‌های مدنی، تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی و توسعه فرهنگ سیاسی نسل جوان نیز نقشی اساسی ایفا می‌کند. دانشجویان در دوره تحصیل دانشگاهی با مجموعه گسترده‌ای از تجربه‌های آموزشی، مدیریتی، فرهنگی و اجتماعی مواجه می‌شوند که می‌تواند در نحوه درک آنان از جامعه، قدرت، قانون، مشارکت، مسئولیت، عدالت و روابط میان فرد و نهادهای اجتماعی اثرگذار باشد. از این منظر، محیط دانشگاه را می‌توان یکی از مهم‌ترین عرصه‌های شکل‌گیری و بازتولید فرهنگ سیاسی دانست؛ زیرا دانشجویان در این محیط علاوه بر فراگیری دانش رسمی، با شیوه‌های تصمیم‌گیری، ساختارهای اقتدار، روابط سازمانی، امکان مشارکت، تجربه گفت‌وگو و نحوه مواجهه با تنوع دیدگاه‌ها نیز آشنا می‌شوند. مطالعات حوزه آموزش سیاسی نیز نشان داده‌اند که فرایندهای آموزشی در صورت طراحی مناسب می‌توانند آگاهی سیاسی، مشارکت فعال، احساس مسئولیت مدنی و گرایش به کنش اجتماعی را در دانشجویان تقویت کنند (1، 2).

فرهنگ سیاسی مفهومی چندبعدی است که مجموعه‌ای از شناخت‌ها، نگرش‌ها، ارزش‌ها، باورها و الگوهای رفتاری افراد در ارتباط با نظام اجتماعی و سیاسی را دربرمی‌گیرد. در فضای دانشگاهی، فرهنگ سیاسی را نمی‌توان تنها به میزان علاقه دانشجویان به سیاست یا مشارکت آنان در فعالیتهای رسمی سیاسی تقلیل داد، بلکه این مفهوم شامل توانایی تحلیل مسائل اجتماعی، شناخت حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، تحمل دیدگاه مخالف، اعتماد به نهادهای احساس اثربخشی فردی و جمعی، مشارکت در امور عمومی، روحیه پرسشگری و آمادگی برای گفت‌وگوی مبتنی بر استدلال نیز می‌شود. پژوهش‌های مرتبط با تربیت سیاسی نشان داده‌اند که شکل‌گیری این مؤلفه‌ها تا حد زیادی به کیفیت برنامه‌های آموزشی، فضای اجتماعی مراکز آموزشی و فرصت‌هایی وابسته است که برای تمرین عملی مشارکت، گفت‌وگو و مسئولیت‌پذیری در اختیار یادگیرندگان قرار می‌گیرد (3، 4). از این رو، دانشگاه را می‌توان نه فقط محل آموزش مفاهیم سیاسی، بلکه محیطی برای تجربه عملی برخی از بنیادی‌ترین عناصر فرهنگ سیاسی تلقی کرد.

یکی از عناصر بنیادی در توسعه فرهنگ سیاسی، آموزش مدنی و سیاسی است. آموزش مدنی زمانی می‌تواند در شکل‌دهی به رفتار سیاسی مؤثر باشد که از انتقال صرف اطلاعات فراتر رود و فرصت‌هایی برای تفکر، گفت‌وگو، تحلیل و مشارکت فراهم سازد. شواهد نشان داده‌اند که میان آموزش مدنی و مشارکت فعال سیاسی دانشجویان رابطه وجود دارد و افزایش آگاهی شهروندی می‌تواند آمادگی آنان را برای مشارکت مسئولانه در امور عمومی تقویت کند (1). همچنین، طراحی الگوهای تربیت سیاسی در نظام آموزشی بر اهمیت مؤلفه‌هایی همچون شناخت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت، قانون‌گرایی و توانایی تحلیل موقعیت‌های اجتماعی تأکید دارد (3، 26). در چنین چارچوبی، آموزش سیاسی موفق باید دانشجو را از دریافت‌کننده منفعل اطلاعات به فردی تبدیل کند که قادر است

مسائل را از زوایای مختلف بررسی کند، درباره آن‌ها استدلال کند و با آگاهی نسبت به پیامدهای تصمیم‌ها و کنش‌های خود موضع‌گیری نماید.

باین‌حال، توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان تنها از طریق برنامه درسی رسمی تحقق نمی‌یابد. یکی از عوامل تعیین‌کننده، فضای کلاس و کیفیت روابط آموزشی است. مطالعات نشان داده‌اند که وجود فضای باز در کلاس، امکان گفت‌وگوی آزاد، برخورداری از دانش مدنی و احساس اثربخشی سیاسی می‌تواند با شکل‌گیری شهروندی فعال و گرایش بیشتر دانشجویان به مشارکت اجتماعی همراه باشد (5). فضای باز آموزشی دانشجو را قادر می‌سازد دیدگاه‌های متفاوت را بشنود، ایده‌های خود را بدون ترس مطرح کند و در تعامل با دیگران به بازنگری در مواضع خود بپردازد. چنین محیطی نه تنها دانش سیاسی را افزایش می‌دهد، بلکه مهارت‌هایی نظیر تحمل ابهام، مدارا، استدلال، گوش‌دادن فعال و پذیرش تفاوت‌ها را نیز توسعه می‌دهد. این مهارت‌ها به‌ویژه در جوامعی که دانشجویان با حجم بالایی از اطلاعات، دیدگاه‌های متعارض و منابع متنوع رسانه‌ای مواجه هستند، اهمیت بیشتری یافته‌اند.

در این میان، نقش استادان و سایر کنشگران آموزشی نیز حائز اهمیت است. معلمان و استادان می‌توانند از طریق نوع تعامل با فراگیران، نحوه اداره کلاس، شیوه مواجهه با نقد و انتخاب محتواهای آموزشی، به شکل‌گیری نگرش سیاسی و اجتماعی دانشجویان کمک کنند. پژوهش‌ها بر نقش آموزش‌دهندگان در تربیت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نسل آگاه تأکید کرده‌اند و نشان داده‌اند که کیفیت ارتباط میان معلم و دانشجو می‌تواند در شکل‌گیری نگرش‌های مسئولانه و مشارکتی مؤثر باشد (24). در محیط دانشگاهی نیز تعامل میان استاد و دانشجو می‌تواند به توسعه احساس تعلق، اعتماد، مشارکت و جرئت بیان نظر منجر شود. مطالعه روابط استاد و دانشجو در زمینه دانشگاهی ایران نشان داده است که تعامل مؤثر میان این دو گروه دارای ابعاد اجتماعی و ارتباطی گسترده‌ای است و می‌تواند بر کیفیت تجربه آموزشی دانشجویان اثرگذار باشد (6). بنابراین، توسعه فرهنگ سیاسی مستلزم توجه به الگوهای تعاملی در درون دانشگاه و نحوه مدیریت این روابط است.

از سوی دیگر، مفهوم «صدای دانشجو» یکی از مؤلفه‌های مهم در پیوند میان مدیریت آموزشی و فرهنگ سیاسی است. مشارکت دانشجویان در بیان دیدگاه‌ها، ارائه بازخورد و حضور در فرایندهای تصمیم‌گیری می‌تواند احساس تعلق و اثربخشی آنان را افزایش دهد. باین‌حال، صدای دانشجو صرفاً یک سازوکار اداری برای دریافت نظر نیست، بلکه دارای ابعاد عاطفی، هویتی و قدرتی است. یافته‌های پژوهشی نشان داده‌اند که فرایند شنیده‌شدن صدای دانشجویان می‌تواند تحت تأثیر روابط قدرت، احساسات و نحوه واکنش نهاد آموزشی به نظرات آنان قرار گیرد (7). همچنین، تجربه دانشجویان دارای موقعیت‌های متفاوت نشان می‌دهد که فرصت خودبیانگری، خودحمایتی و مشارکت واقعی در ساختارهای دانشگاهی ممکن است برای همه گروه‌ها به یک اندازه فراهم نباشد و برخی ساختارهای نهادی می‌توانند مشارکت گروه‌های خاص را محدود کنند (9). از این‌رو، مدیریت آموزشی باید از مشارکت نمادین عبور کرده و سازوکارهایی برای اثرگذاری واقعی دیدگاه دانشجویان فراهم سازد.

احساس تعلق به دانشگاه نیز یکی از زمینه‌های مهم مشارکت اجتماعی و سیاسی است. دانشجویی که خود را عضوی ارزشمند از اجتماع دانشگاهی می‌داند و احساس می‌کند صدای او شنیده می‌شود، احتمال بیشتری دارد که در فعالیت‌های جمعی مشارکت کند و نسبت به مسائل دانشگاه و جامعه حساس باشد. مطالعات نشان داده‌اند که تجربه رضایت و احساس تعلق در میان گروه‌های مختلف دانشجویی یکسان نیست و شرایط اجتماعی و سازمانی دانشگاه می‌تواند بر میزان تعلق آنان اثر بگذارد (8). در این زمینه، مدیریت آموزشی از طریق شیوه توزیع فرصت‌ها، نحوه برخورد با گروه‌های دانشجویی، عدالت در تصمیم‌گیری و حمایت از فعالیت‌های دانشجویی می‌تواند احساس تعلق یا برعکس، احساس طردشدگی را تقویت کند. بنابراین، توسعه فرهنگ سیاسی پایدار مستلزم آن است که دانشجو دانشگاه را فضایی بداند که در آن امکان حضور، اثرگذاری و مشارکت مشروع برای او وجود دارد.

مدیریت آموزشی به دلیل نقش آن در طراحی ساختارها، هدایت فرایندهای آموزشی و تنظیم روابط دانشگاهی، می‌تواند بر بسیاری از این ابعاد تأثیر بگذارد. مدیریت آموزشی در سطح دانشگاه تنها به امور اجرایی، برنامه‌ریزی درسی یا نظارت اداری محدود نیست، بلکه شامل جهت‌دهی به فرهنگ سازمانی، ایجاد شرایط مناسب برای تعامل، حمایت از نوآوری، تنظیم رابطه میان استادان و دانشجویان و ایجاد فرصت‌های مشارکت نیز می‌شود. مطالعات حوزه مدیریت در آموزش عالی نشان داده‌اند که مدیریت نوآوری و تغییر در دانشگاه نیازمند چارچوبی هماهنگ، انعطاف‌پذیر و متناسب با پیچیدگی محیط آموزشی است (12). همچنین، در الگوهای جدید مدیریت دانشجویی، توجه به رشد چندبعدی دانشجو و ادغام تربیت فکری، اخلاقی، اجتماعی و سیاسی در فرایند مدیریت مورد تأکید قرار گرفته است (13). بر این اساس، مدیر آموزشی می‌تواند به‌طور مستقیم و غیرمستقیم در شکل‌دهی به محیطی نقش داشته باشد که در آن فرهنگ سیاسی دانشجویان توسعه یابد.

یکی از پیش‌شرط‌های چنین مدیریتی، برخورداری مدیران از توانایی تحلیل محیط و درک عوامل پیچیده مؤثر بر رفتار دانشگاهی است. در همین راستا، مفهوم هوش راهبردی مدیران آموزشی اهمیت می‌یابد. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه مدیریت آموزشی نشان داده‌اند که هوش راهبردی مدیران با عواملی مانند آینده‌نگری، درک محیط، توانایی تصمیم‌گیری و هماهنگی با شرایط متغیر ارتباط دارد (10). مدیری که بتواند پیامدهای فرهنگی و اجتماعی سیاست‌های آموزشی را درک کند، احتمال بیشتری دارد که تصمیم‌های خود را صرفاً بر اساس ملاحظات اجرایی اتخاذ نکند، بلکه تأثیر آن‌ها بر اعتماد، مشارکت و احساس عدالت دانشجویان را نیز مدنظر قرار دهد. این موضوع در حوزه فرهنگ سیاسی اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا بسیاری از نگرش‌های دانشجویان نسبت به اقتدار، قانون و نهادهای رسمی، نه از طریق آموزش مستقیم، بلکه از طریق تجربه آنان از نحوه اداره سازمان شکل می‌گیرد.

عدالت، اخلاق و شفافیت در مدیریت نیز از مؤلفه‌های مهمی هستند که می‌توانند بر فرهنگ سیاسی دانشجویان اثر بگذارند. سازمانی که در آن تصمیم‌گیری بر مبنای قواعد روشن، پاسخ‌گویی و رفتار اخلاقی انجام می‌شود، می‌تواند برای دانشجویان الگویی از حکمرانی مسئولانه فراهم کند. پژوهش‌های مرتبط با سازمان اخلاق‌مدار و هدف‌محور نیز بر اهمیت هماهنگی میان اهداف سازمانی، اخلاق، پاسخ‌گویی و کیفیت رفتار مدیران تأکید کرده‌اند (11). در محیط دانشگاه، دانشجویان به‌طور مستمر با تصمیم‌های مدیریتی

مواجهاند؛ از نحوه اجرای مقررات آموزشی گرفته تا تخصیص منابع و حمایت از فعالیت‌های فرهنگی. تجربه عدالت و شفافیت در چنین موقعیت‌هایی می‌تواند اعتماد نهادی و آمادگی برای مشارکت سازنده را افزایش دهد، در حالی که برخوردهای تبعیض‌آمیز و مبهم ممکن است زمینه بی‌اعتمادی و کناره‌گیری را فراهم سازد.

توسعه فرهنگ سیاسی علاوه بر ساختار مدیریتی، به کیفیت تجربه آموزشی دانشجویان نیز وابسته است. پژوهش‌های جدید بر ضرورت افزایش احساس دستاورد و معناداری آموزش سیاسی و ایدئولوژیک در دانشگاه تأکید کرده‌اند و نشان داده‌اند که استفاده از رویکردهای یادگیری عمیق می‌تواند اثربخشی این نوع آموزش را افزایش دهد (20). به‌طور مشابه، برخی مطالعات نشان داده‌اند که حتی حوزه‌هایی که ظاهراً ارتباط مستقیمی با آموزش سیاسی ندارند، در صورت طراحی مناسب می‌توانند مهارت‌های مرتبط با سواد مدنی، تصمیم‌گیری و تحلیل را تقویت کنند. برای مثال، استفاده از بازی‌های آموزشی برای تقویت سواد مالی دانشجویان نشان‌دهنده ظرفیت روش‌های نوآورانه آموزشی برای توسعه توانایی تصمیم‌گیری و فهم ساختارهای اقتصادی و اجتماعی است (21). همچنین رویکردهای آموزشی عدالت‌محور می‌توانند آگاهی اجتماعی و سیاسی دانشجویان را در بستر درس‌های تخصصی افزایش دهند؛ چنان‌که استفاده از آموزش ریاضیات مبتنی بر عدالت اجتماعی با ارتقای آگاهی اجتماعی - سیاسی و بهزیستی دانش‌آموزان مرتبط دانسته شده است (23).

در کنار روش‌های آموزشی سنتی، فضای دیجیتال و رسانه‌های اجتماعی نیز به یکی از مهم‌ترین عرصه‌های شکل‌گیری فرهنگ سیاسی دانشجویان تبدیل شده‌اند. رسانه‌های اجتماعی برای نسل جوان نه تنها منبع دریافت اخبار، بلکه محیطی برای گفت‌وگو، شکل‌دهی هویت، بیان موضع و مشارکت در مسائل سیاسی و اجتماعی هستند. یافته‌ها نشان داده‌اند که دانشجویان نسل Z شبکه‌های اجتماعی مانند اینستاگرام را می‌توانند به‌عنوان یکی از ابزارهای آموزش سیاسی تلقی کنند (14). همچنین، اینترنت به محیطی برای اشکال جدید فعالیت سیاسی دانشجویان تبدیل شده است و امکان ارتباط، سازمان‌دهی، تبادل نظر و مشارکت را فراهم می‌کند (15). بنابراین، مدیریت آموزشی در دوره کنونی نمی‌تواند توسعه فرهنگ سیاسی را صرفاً در کلاس درس دنبال کند، بلکه باید به نقش فضای مجازی، سواد رسانه‌ای و شیوه تعامل دانشجویان با اطلاعات سیاسی نیز توجه داشته باشد.

البته استفاده از فضای دیجیتال دارای پیامدهای پیچیده‌ای است. از یک سو، فناوری می‌تواند دسترسی دانشجویان به اطلاعات و فرصت مشارکت را گسترش دهد؛ از سوی دیگر، وابستگی افراطی به فضای اینترنتی، قطبی‌شدن اطلاعات و درگیری شدید ایدئولوژیک می‌تواند پیامدهایی برای سلامت روان و کیفیت مشارکت دانشجویان ایجاد کند. برای نمونه، رابطه میان اعتیاد اینترنتی با انگیزه‌های سیاسی، شور ایدئولوژیک و بهزیستی روانی دانشجویان مورد توجه قرار گرفته است (16). همچنین، حتی پذیرش فناوری‌های آموزشی نیز می‌تواند تحت تأثیر عوامل اجتماعی و سیاسی قرار گیرد؛ به‌گونه‌ای که مطالعه پذیرش سامانه‌های تدریس هوشمند در دوران کووید-۱۹ نقش تأثیرات سیاسی را در نگرش دانشجویان نشان داده است (17). این یافته‌ها نشان می‌دهند که توسعه فرهنگ سیاسی در دانشگاه معاصر باید با آموزش سواد رسانه‌ای، توانایی ارزیابی منابع و مدیریت انتقادی اطلاعات همراه باشد.

شرایط اجتماعی گسترده نیز در شکل‌گیری فرهنگ سیاسی دانشجویان نقش دارد. تجربه همه‌گیری کووید-۱۹ نشان داد که تحولات اجتماعی می‌توانند شیوه‌های آموزش، تعاملات دانشگاهی و نگرش دانشجویان نسبت به جامعه و سیاست را تغییر دهند. در این زمینه، پژوهش درباره آموزش فرهنگ سیاسی دانشجویان در جامعه پس از همه‌گیری بر ضرورت بازاندیشی در روش‌های تربیتی، ارزشی و اجتماعی دانشگاه تأکید کرده است (2). چنین شرایطی نشان می‌دهد که مدیریت آموزشی باید توانایی انطباق با تحولات اجتماعی و ایجاد پاسخ‌های متناسب با نیازهای جدید دانشجویان را داشته باشد. محیطی که به تغییرات اجتماعی بی‌توجه باشد، نمی‌تواند بستری مؤثر برای شکل‌گیری فرهنگ سیاسی منعطف و آگاهانه فراهم کند.

یکی دیگر از ابعاد مهم، پیوند میان فرهنگ سیاسی و هویت‌های اجتماعی، مذهبی و فرهنگی دانشجویان است. نگرش‌ها و رفتارهای سیاسی افراد همواره در خلأ شکل نمی‌گیرند، بلکه با هویت‌های اجتماعی و فرهنگی آنان درهم‌تنیده‌اند. مطالعه نگرش‌های دانش‌آموزان در دو حوزه سیاسی متفاوت در ایرلند نشان داده است که خودشناسی مذهبی می‌تواند در ارتباط با زمینه سیاسی و اجتماعی معنا پیدا کند (25). این موضوع اهمیت توجه مدیریت آموزشی به تنوع فرهنگی و هویتی دانشجویان را برجسته می‌کند. مدیریت دانشگاه زمانی می‌تواند به توسعه فرهنگ سیاسی سازنده کمک کند که تفاوت‌های هویتی را به رسمیت بشناسد و به‌جای یکسان‌سازی، شرایطی برای گفت‌وگو و همزیستی میان دیدگاه‌ها فراهم آورد.

عوامل اقتصادی و نهادی نیز می‌توانند به‌طور غیرمستقیم بر تجربه سیاسی دانشجویان اثرگذار باشند. دسترسی به آموزش عالی، کیفیت منابع و میزان حمایت مالی از دانشگاه‌ها بر تجربه دانشجویان از عدالت، فرصت و مشارکت اثر می‌گذارد. مطالعات مربوط به دانشگاه‌های دولتی نشان داده‌اند که رابطه میان تأمین مالی عمومی و دسترسی دانشجویان به آموزش عالی می‌تواند دارای پیامدهای مهمی برای عدالت آموزشی باشد (18). همچنین، نحوه تأمین منابع و همکاری‌های بین‌المللی در آموزش عالی تحت تأثیر روابط قدرت و نابرابری میان نظام‌های دانشگاهی قرار دارد (19). بنابراین، فرهنگ سیاسی دانشجویان ممکن است نه فقط از طریق آموزش مستقیم، بلکه از طریق تجربه آنان از دسترسی، فرصت، توزیع منابع و عدالت نهادی نیز شکل گیرد.

از سوی دیگر، انگیزش آموزشی و تجربه معنادار یادگیری می‌تواند پیش‌زمینه‌ای برای مشارکت اجتماعی فعال‌تر باشد. روش‌های آموزشی مبتنی بر هنر، خلاقیت و مشارکت می‌توانند انگیزش دانشجویان را افزایش دهند و آنان را به مشارکت فعال‌تر در فرایند آموزشی سوق دهند (22). این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که فرهنگ سیاسی فعال نیازمند دانشجویی است که خود را کنشگر فرایند یادگیری و عضو فعال جامعه دانشگاهی بداند. مدیریت آموزشی با حمایت از روش‌های تدریس مشارکتی، فعالیت‌های فرهنگی، برنامه‌های بین‌رشته‌ای و فرصت‌های تجربه‌محور می‌تواند زمینه چنین عاملیتی را فراهم کند.

در مجموع، مرور ادبیات نشان می‌دهد که توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان پدیده‌ای چندعاملی است و از تعامل میان آموزش رسمی، روابط استاد و دانشجو، فضای باز کلاس، مشارکت در تصمیم‌گیری، تجربه عدالت و پاسخ‌گویی، دسترسی به منابع، محیط رسانه‌ای، هویت اجتماعی و نوع مدیریت دانشگاه شکل می‌گیرد (7-5, 9). با وجود توجه مطالعات پیشین به آموزش سیاسی، مشارکت

مدنی، فضای کلاس، رسانه‌های اجتماعی و الگوهای تربیتی، بخش قابل توجهی از این پژوهش‌ها بر یک یا چند متغیر خاص متمرکز بوده‌اند و نقش مدیریت آموزشی به‌عنوان سازوکاری یکپارچه‌کننده میان محیط آموزشی، ساختار سازمانی و تجربه اجتماعی دانشجویان کمتر به‌صورت عمیق و زمینه‌محور بررسی شده است. در حالی که مدیران آموزشی از طریق سیاست‌گذاری، طراحی فرایندهای مشارکتی، حمایت از انجمن‌ها، تنظیم روابط سازمانی، مدیریت تعارض، ایجاد شفافیت و شکل‌دهی به فضای فرهنگی دانشگاه می‌توانند بر مؤلفه‌های مختلف فرهنگ سیاسی اثر بگذارند، هنوز درباره چگونگی تجربه و تفسیر این نقش در بستر دانشگاه‌های ایران شناخت کافی وجود ندارد.

این خلأ در شرایط دانشگاه‌های شهر تهران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا دانشگاه‌های این شهر از نظر رشته‌های تحصیلی، ساختار مدیریتی، تنوع جمعیت دانشجویی، فعالیت‌های فرهنگی و سطح مواجهه دانشجویان با مسائل سیاسی و اجتماعی از تنوع قابل توجهی برخوردارند. افزون بر این، بسیاری از مطالعات داخلی موجود در زمینه تربیت سیاسی بیشتر بر دوره آموزش عمومی، برنامه درسی یا اسناد بالادستی متمرکز بوده‌اند (3، 4، 26) و مطالعه مستقیم نقش مدیریت آموزشی دانشگاه در تجربه زیسته و برداشت کنشگران دانشگاهی از توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از سوی دیگر، یافته‌های پژوهش‌های مدیریتی نشان می‌دهد که کیفیت راهبری، هوش راهبردی، اخلاق سازمانی و شیوه مدیریت نوآوری می‌تواند محیط آموزشی را به‌طور معناداری متحول کند (10-12). بنابراین، بررسی کیفی این موضوع می‌تواند ابعاد آشکار و پنهان نقش مدیران آموزشی را مشخص ساخته و تصویری جامع‌تر از سازوکارهایی ارائه دهد که از طریق آن‌ها فرهنگ سیاسی دانشجویان تقویت یا تضعیف می‌شود.

بر این اساس، هدف پژوهش حاضر تبیین نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان دانشگاه‌های شهر تهران با استفاده از رویکرد کیفی و از طریق شناسایی ابعاد، مؤلفه‌ها و سازوکارهای مؤثر بر این فرایند بود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر رویکرد، کیفی بود و با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی انجام شد. انتخاب رویکرد کیفی با توجه به ماهیت مسئله پژوهش و ضرورت دستیابی به درکی عمیق، زمینه‌مند و چندبعدی از نقش مدیریت آموزشی در شکل‌گیری و توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان صورت گرفت. از آنجا که فرهنگ سیاسی دانشجویان تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل آموزشی، مدیریتی، فرهنگی، اجتماعی و نهادی قرار دارد و ادراک افراد از عملکرد مدیران آموزشی می‌تواند واجد معانی متفاوت و وابسته به زمینه دانشگاهی باشد، استفاده از روش کیفی امکان بررسی تجربه‌ها، نگرش‌ها، تفسیرها و برداشت‌های مشارکت‌کنندگان را فراهم ساخت. جامعه مورد مطالعه شامل اعضای هیئت علمی دارای سابقه آموزشی و پژوهشی مرتبط با مدیریت آموزشی، علوم تربیتی و مسائل اجتماعی و سیاسی آموزش عالی، مدیران و کارشناسان حوزه‌های آموزشی، فرهنگی و دانشجویی دانشگاه‌ها و نیز دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های شهر تهران بود. مشارکت‌کنندگان به روش نمونه‌گیری هدفمند و با رویکرد حداکثر تنوع انتخاب شدند

تا دیدگاه‌های متفاوت درباره سازوکارهای تأثیرگذاری مدیریت آموزشی بر فرهنگ سیاسی دانشجویان در داده‌ها منعکس شود. در مجموع، ۲۲ نفر در پژوهش شرکت کردند که شامل ۷ عضو هیئت علمی در حوزه‌های مدیریت آموزشی، آموزش عالی و علوم اجتماعی، ۶ مدیر یا کارشناس دارای سابقه فعالیت در حوزه‌های آموزشی، فرهنگی و دانشجویی دانشگاه‌ها و ۹ دانشجوی کارشناسی ارشد و دکتری دانشگاه‌های شهر تهران بودند. معیارهای ورود برای اعضای هیئت علمی و مدیران شامل داشتن حداقل پنج سال سابقه فعالیت دانشگاهی یا مدیریتی، برخورداری از تجربه مستقیم در زمینه آموزش، مدیریت دانشجویی، فعالیت‌های فرهنگی یا سیاست‌گذاری دانشگاهی و تمایل به بیان تجربه‌ها و دیدگاه‌های خود بود. برای دانشجویان نیز تحصیل در مقطع کارشناسی ارشد یا دکتری، داشتن حداقل دو سال سابقه حضور در محیط دانشگاهی و آشنایی یا تجربه مشارکت در فعالیت‌های آموزشی، فرهنگی، اجتماعی یا دانشجویی به‌عنوان معیار ورود در نظر گرفته شد. افرادی که تمایلی به ادامه مصاحبه نداشتند یا اطلاعات ارائه‌شده توسط آنان به دلیل محدودیت شدید در پاسخ‌گویی برای تحلیل قابل استفاده نبود، از مطالعه خارج می‌شدند. فرایند نمونه‌گیری و انجام مصاحبه‌ها به‌صورت هم‌زمان با تحلیل داده‌ها ادامه یافت و زمانی متوقف شد که داده‌های جدید منجر به شکل‌گیری مفهوم یا مقوله تازه‌ای نشدند و اشباع نظری و مفهومی حاصل شد. اشباع داده‌ها در مصاحبه بیستم قابل مشاهده بود؛ با این حال، دو مصاحبه دیگر نیز برای اطمینان از کفایت داده‌ها و تثبیت مقوله‌های استخراج‌شده انجام شد و در نهایت داده‌های هر ۲۲ مشارکت‌کننده وارد تحلیل نهایی شدند. در انتخاب مشارکت‌کنندگان تلاش شد تنوع مناسبی از نظر جنسیت، رشته تحصیلی، سابقه دانشگاهی، جایگاه سازمانی و نوع دانشگاه در نظر گرفته شود تا یافته‌ها صرفاً منعکس‌کننده دیدگاه یک گروه خاص نباشند. پیش از انجام مصاحبه، هدف پژوهش، نحوه استفاده از اطلاعات، محرمانه بودن داده‌ها، اختیاری بودن مشارکت و حق خروج از مطالعه در هر مرحله برای مشارکت‌کنندگان توضیح داده شد و مصاحبه‌ها پس از کسب رضایت آگاهانه آنان انجام گرفت. همچنین به‌منظور حفظ محرمانگی، در فرایند پیاده‌سازی، تحلیل و گزارش یافته‌ها از کدهای شناسایی به‌جای نام و مشخصات فردی مشارکت‌کنندگان استفاده شد.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در این پژوهش، مصاحبه نیمه‌ساختاریافته عمیق بود. استفاده از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته این امکان را فراهم ساخت که ضمن حفظ تمرکز مصاحبه‌ها بر اهداف اصلی پژوهش، مشارکت‌کنندگان بتوانند تجربه‌ها، برداشتها و تفسیرهای خود را درباره نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان با آزادی و تفصیل بیشتری بیان کنند. راهنمای اولیه مصاحبه بر اساس هدف پژوهش، مرور مفهومی حوزه مدیریت آموزشی، فرهنگ دانشگاهی و فرهنگ سیاسی و همچنین با توجه به ویژگی‌های محیط آموزش عالی تدوین شد. پرسش‌های مصاحبه عمدتاً ماهیتی باز و اکتشافی داشتند و موضوعاتی نظیر برداشت مشارکت‌کنندگان از مفهوم فرهنگ سیاسی در محیط دانشگاه، نقش مدیران آموزشی در ایجاد آگاهی و شناخت سیاسی در دانشجویان، نحوه اثرگذاری سیاست‌ها و شیوه‌های مدیریتی دانشگاه بر نگرش‌های اجتماعی و سیاسی دانشجویان، نقش فضای گفت‌وگو و آزادی بیان دانشگاهی، مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری‌های آموزشی و فرهنگی، میزان اعتماد متقابل میان دانشجویان و مدیران، نقش برنامه‌های آموزشی و فوق‌برنامه، شیوه برخورد مدیریت دانشگاه با تنوع دیدگاه‌ها، تأثیر عدالت و شفافیت مدیریتی، مسئولیت‌پذیری

اجتماعی دانشگاه و موانع موجود در مسیر توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان را دربرمی‌گرفت. مصاحبه‌ها معمولاً با یک پرسش کلی مانند «به نظر شما مدیریت آموزشی دانشگاه از چه راه‌هایی می‌تواند در شکل‌گیری و توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان نقش داشته باشد؟» آغاز می‌شد و سپس متناسب با پاسخ هر مشارکت‌کننده، پرسش‌های کاوشگرانه‌ای نظیر «می‌توانید در این زمینه نمونه‌ای از تجربه خود بیان کنید؟»، «این شیوه مدیریتی چه تأثیری بر نگرش یا رفتار دانشجویان دارد؟»، «چه عوامل دانشگاهی این فرایند را تقویت یا تضعیف می‌کنند؟» و «مدیران آموزشی برای تقویت مشارکت و آگاهی سیاسی دانشجویان چه اقداماتی می‌توانند انجام دهند؟» مطرح می‌شد. ساختار انعطاف‌پذیر مصاحبه‌ها سبب شد موضوعات جدید و معناداری که در جریان گفت‌وگو مطرح می‌شدند نیز مورد پیگیری قرار گیرند. پیش از شروع گردآوری اصلی داده‌ها، راهنمای مصاحبه با دو نفر از صاحب‌نظران حوزه مدیریت آموزشی و روش تحقیق کیفی بررسی شد و بر اساس دیدگاه آنان، ترتیب و وضوح برخی پرسش‌ها اصلاح گردید. مصاحبه‌ها به صورت فردی و در محیطی آرام و متناسب با شرایط مشارکت‌کنندگان انجام شد و مدت هر مصاحبه تقریباً بین ۴۵ تا ۷۵ دقیقه متغیر بود. با رضایت مشارکت‌کنندگان، تمامی مصاحبه‌ها به صورت صوتی ضبط شدند و پژوهشگر علاوه بر فایل صوتی، یادداشت‌های میدانی مربوط به نکات مهم، تأکیده‌های کلامی، شرایط مصاحبه و برداشت‌های اولیه خود را نیز ثبت کرد. بلافاصله یا در کوتاه‌ترین فاصله زمانی ممکن پس از پایان هر مصاحبه، فایل صوتی به صورت کلمه‌به‌کلمه پیاده‌سازی شد تا دقت داده‌ها حفظ شود و امکان تحلیل هم‌زمان با فرایند گردآوری داده‌ها فراهم آید. در طول مصاحبه‌ها، پژوهشگر تلاش کرد از پرسش‌های جهت‌دهنده، داوری درباره دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان و تحمیل برداشت‌های از پیش تعیین‌شده اجتناب کند و با استفاده از پرسش‌های تکمیلی و کاوشگرانه، به روشن شدن معنا و عمق تجربه‌ها کمک نماید. علاوه بر متن مصاحبه‌ها، یادداشت‌های تأملی و میدانی پژوهشگر نیز به عنوان داده‌های مکمل در فرایند تحلیل مورد استفاده قرار گرفتند.

داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی قراردادی تحلیل شدند. تحلیل داده‌ها هم‌زمان با فرایند گردآوری اطلاعات آغاز شد تا مفاهیم در حال ظهور بتوانند جهت مصاحبه‌های بعدی و انتخاب مشارکت‌کنندگان بعدی را مشخص کنند. در نخستین مرحله، متن کامل هر مصاحبه چندین بار مطالعه شد تا پژوهشگر درکی کلی و عمیق از محتوای داده‌ها و تجربه مشارکت‌کنندگان به دست آورد. سپس متن مصاحبه‌ها به واحدهای معنایی مرتبط با پرسش اصلی پژوهش تقسیم شد. واحد معنایی می‌توانست شامل یک عبارت، جمله یا مجموعه‌ای از جملات مرتبط باشد که مفهومی مشخص درباره نقش مدیریت آموزشی در شکل‌گیری یا توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان را منتقل می‌کرد. در مرحله بعد، واحدهای معنایی فشرده شدند و برای هر یک کد اولیه متناسب با محتوای آشکار یا ضمنی آن تعیین شد. تلاش شد کدگذاری تا حد امکان نزدیک به زبان و تجربه مشارکت‌کنندگان انجام گیرد و از تحمیل طبقه‌بندی‌های نظری از پیش تعیین‌شده بر داده‌ها پرهیز شود. سپس کدهای اولیه به صورت مستمر با یکدیگر مقایسه شدند و کدهایی که از نظر معنایی دارای شباهت یا ارتباط مفهومی بودند، در قالب زیرمقوله‌های اولیه سازمان‌دهی شدند. در ادامه، با استفاده از مقایسه مداوم درون‌مقوله‌ای و بین‌مقوله‌ای، زیرمقوله‌های مشابه در طبقات مفهومی گسترده‌تر ادغام شدند. در این

مرحله، روابط بین مقوله‌ها، شرایط شکل‌گیری آن‌ها، پیامدهای احتمالی و نحوه ارتباط آن‌ها با عملکرد مدیریت آموزشی مورد بررسی قرار گرفت تا ساختاری منسجم برای توضیح نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان شکل گیرد. فرایند رفت‌وبرگشت میان داده‌های خام، کدهای اولیه، زیرمقوله‌ها و مقوله‌های اصلی تا زمانی ادامه یافت که مقوله‌ها از انسجام داخلی مناسب برخوردار شدند، هم‌پوشانی غیرضروری میان آن‌ها کاهش یافت و هر مقوله قادر بود بخشی مشخص از پدیده مورد مطالعه را تبیین کند. در تمام مراحل تحلیل، کدها و مقوله‌ها به‌طور مستمر با متن اصلی مصاحبه‌ها تطبیق داده شدند تا ارتباط میان تفسیر پژوهشگر و داده‌های اولیه حفظ شود.

برای افزایش استحکام و قابلیت اعتماد یافته‌های کیفی، معیارهای اعتبار، قابلیت اتکا، تأییدپذیری و انتقال‌پذیری مورد توجه قرار گرفتند. به‌منظور افزایش اعتبار داده‌ها، پژوهشگر تعامل کافی با داده‌ها داشت، مصاحبه‌ها را تا رسیدن به اشباع ادامه داد و بخشی از برداشت‌ها و مقوله‌های استخراج‌شده را در اختیار تعدادی از مشارکت‌کنندگان قرار داد تا میزان انطباق آن‌ها با تجربه و دیدگاه‌های واقعی مشارکت‌کنندگان بررسی شود. همچنین تعدادی از متن‌های کدگذاری‌شده و ساختار اولیه مقوله‌ها توسط دو پژوهشگر آشنا با روش‌های تحقیق کیفی و حوزه مدیریت آموزشی بررسی شد و موارد اختلاف از طریق بحث و بازگشت به متن اصلی مصاحبه‌ها مورد بازنگری قرار گرفت. برای افزایش قابلیت اتکا، مراحل گردآوری، کدگذاری، ادغام کدها، تشکیل زیرمقوله‌ها و استخراج مقوله‌های اصلی به‌صورت منظم ثبت و مستندسازی شد تا مسیر تصمیم‌گیری تحلیلی قابل پیگیری باشد. تأییدپذیری نیز از طریق نگهداری متن مصاحبه‌ها، یادداشت‌های میدانی، یادداشت‌های تحلیلی و مستندات مربوط به تغییرات کدها و مقوله‌ها تقویت شد. به‌منظور افزایش انتقال‌پذیری، تلاش شد ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان، زمینه دانشگاهی مطالعه، فرایند نمونه‌گیری، شیوه جمع‌آوری داده‌ها و مراحل تحلیل با جزئیات کافی توصیف شوند تا خوانندگان و پژوهشگران بتوانند درباره امکان کاربرد یافته‌ها در زمینه‌های مشابه قضاوت کنند. علاوه بر این، پژوهشگر در طول فرایند تحلیل از یادداشت‌برداری تأملی استفاده کرد تا پیش‌فرض‌ها، برداشت‌های شخصی و تأثیر احتمالی آن‌ها بر تفسیر داده‌ها را شناسایی و کنترل کند. تحلیل نهایی زمانی به پایان رسید که کدها و مقوله‌ها از ثبات مفهومی کافی برخوردار شدند، داده جدیدی که موجب تغییر اساسی در ساختار مقوله‌ها شود به دست نیامد و چارچوب استخراج‌شده قادر بود ابعاد اصلی نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان را به‌صورت منسجم و مبتنی بر داده‌های مشارکت‌کنندگان توضیح دهد.

یافته‌ها

در پژوهش حاضر، ۲۲ نفر از افراد دارای تجربه مستقیم در محیط دانشگاهی شهر تهران مشارکت داشتند. از مجموع مشارکت‌کنندگان، ۷ نفر عضو هیئت علمی، ۶ نفر مدیر یا کارشناس حوزه‌های آموزشی، فرهنگی و دانشجویی دانشگاه‌ها و ۹ نفر دانشجوی مقاطع تحصیلات تکمیلی بودند. از نظر جنسیت، ۱۳ نفر مرد و ۹ نفر زن بودند. دامنه سنی مشارکت‌کنندگان بین ۲۵ تا ۵۸ سال قرار داشت و میانگین سنی آنان ۳۹.۲۷ سال بود. در میان اعضای هیئت علمی و مدیران دانشگاهی، سابقه فعالیت حرفه‌ای بین ۵

تا ۲۶ سال متغیر بود و میانگین سابقه فعالیت آنان ۱۳.۴۶ سال به دست آمد. دانشجویان مشارکت‌کننده شامل ۵ دانشجوی کارشناسی ارشد و ۴ دانشجوی دکتری بودند و سابقه حضور آنان در محیط دانشگاهی بین ۳ تا ۹ سال متغیر بود. همچنین، مشارکت‌کنندگان از رشته‌های مدیریت آموزشی، علوم تربیتی، مدیریت دولتی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، روان‌شناسی، برنامه‌ریزی آموزشی و برخی حوزه‌های بین‌رشته‌ای انتخاب شدند. این تنوع در ویژگی‌های فردی، علمی و حرفه‌ای موجب شد دیدگاه‌های متفاوتی درباره نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان در داده‌های پژوهش منعکس شود.

تحلیل مصاحبه‌های انجام‌شده پس از چندین مرحله کدگذاری، مقایسه مستمر و ادغام مفاهیم مشابه، در مجموع به استخراج ۱۶۸ کد اولیه منجر شد. پس از حذف کدهای تکراری و ادغام مفاهیم دارای قرابت معنایی، ۶۴ کد مفهومی نهایی شناسایی شد که در قالب ۱۲ زیرمقوله و ۳ مقوله اصلی سازمان یافتند. سه مقوله اصلی شامل «کارکردهای آگاهی‌بخش و تربیتی مدیریت آموزشی»، «حکمرانی مشارکتی و شکل‌دهی به تجربه سیاسی در دانشگاه» و «ایجاد بستر سازمانی و فرهنگی برای توسعه فرهنگ سیاسی» بودند. این سه مقوله در مجموع بیانگر آن بودند که نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان صرفاً به انتقال دانش سیاسی محدود نمی‌شود، بلکه از طریق کیفیت محیط آموزشی، نحوه مشارکت دادن دانشجویان، شیوه اعمال مدیریت، میزان عدالت و شفافیت سازمانی، فراهم کردن فضای گفت‌وگو و تقویت مسئولیت‌پذیری اجتماعی تحقق می‌یابد.

جدول ۱. مقوله‌ها و زیرمقوله‌های استخراج‌شده درباره نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان

مقوله اصلی	زیرمقوله	نمونه مفاهیم استخراج‌شده	فراوانی ارجاعات
کارکردهای آگاهی‌بخش و تربیتی مدیریت آموزشی	ارتقای سواد و آگاهی سیاسی	شناخت ساختارهای سیاسی، درک حقوق شهروندی، تحلیل رویدادهای سیاسی، شناخت مسئولیت‌های اجتماعی	۵۱
	تقویت تفکر انتقادی و قدرت تحلیل	پرسشگری، ارزیابی منابع، پرهیز از پذیرش منفعلانه، تحلیل چندجانبه مسائل	۴۷
	تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی	قانون‌مداری، تحمل تفاوت، رعایت اخلاق گفت‌وگو، مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۴۲
	پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی	کاربردی‌سازی آموزش، ارتباط با مسائل جامعه، تحلیل مسائل واقعی، یادگیری مسئله‌محور	۳۸
حکمرانی مشارکتی و شکل‌دهی به تجربه سیاسی در دانشگاه	مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری	حضور در شوراها، مشارکت در برنامه‌ریزی، دریافت نظر دانشجویان، نقش‌آفرینی تشکله‌ها	۵۴
	تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا	مناظره، کرسی آزاداندیشی، گفت‌وگوی بین‌دیدگاهی، پذیرش نقد	۵۲
	تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی	انتخابات دانشجویی، پاسخ‌گویی مدیران، تجربه انتخاب و نمایندگی، کار جمعی	۴۶
	تقویت احساس تعلق و اثربخشی سیاسی	احساس شنیده‌شدن، باور به اثرگذاری، اعتماد به مشارکت، تعلق به دانشگاه	۴۱
ایجاد بستر سازمانی و فرهنگی برای توسعه فرهنگ سیاسی	عدالت و شفافیت مدیریتی	عدالت در تصمیم‌گیری، شفافیت مقررات، پاسخ‌گویی، پرهیز از تبعیض	۵۸
	امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها	آزادی بیان مسئولانه، نبود ترس از پیامد، احترام به تفاوت، پذیرش تکرر دیدگاه‌ها	۵۵
	حمایت از فعالیتهای فرهنگی و اجتماعی	حمایت از انجمن‌ها، تشکله‌ها، برنامه‌های فرهنگی، فعالیتهای داوطلبانه	۴۴
	اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران	صداقت مدیران، انسجام گفتار و عمل، دسترس‌پذیری، مسئولیت‌پذیری مدیران	۴۹

همان گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، یافته‌ها نشان دادند که توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان در بستر دانشگاه حاصل تعامل سه حوزه مکمل است. نخستین حوزه به وظایف تربیتی و آموزشی مدیریت مربوط می‌شود و نشان می‌دهد که مدیریت آموزشی می‌تواند از طریق هدایت برنامه‌های درسی و فوق برنامه، فراهم کردن فرصت تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی و تقویت تفکر انتقادی، زمینه شکل‌گیری شناخت سیاسی عمیق‌تر را ایجاد کند. دومین حوزه به تجربه واقعی دانشجویان از مشارکت در ساختار دانشگاه مربوط بود. از دید مشارکت‌کنندگان، دانشجویی که در محیط دانشگاه امکان اظهار نظر، مشارکت در تصمیم‌گیری، انتخاب نماینده، نقد سیاست‌ها و مشاهده پاسخ‌گویی مدیران را تجربه می‌کند، فرهنگ سیاسی را تنها به صورت نظری فرامی‌گیرد، بلکه آن را در سطح رفتار و تجربه روزمره تمرین می‌کند. سومین حوزه نیز به کیفیت بستر سازمانی دانشگاه اختصاص داشت. بیشترین فراوانی ارجاعات در این حوزه به «عدالت و شفافیت مدیریتی» با ۵۸ ارجاع و «امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها» با ۵۵ ارجاع مربوط بود که نشان می‌دهد مشارکت‌کنندگان کیفیت رفتار مدیریت و شیوه اداره دانشگاه را یکی از اصلی‌ترین عوامل تأثیرگذار بر نگرش سیاسی دانشجویان تلقی می‌کردند. به بیان دیگر، یافته‌ها حاکی از آن بود که مدیریت آموزشی زمانی می‌تواند به توسعه فرهنگ سیاسی کمک کند که محتوای آموزشی، فرایند مشارکت و ساختار مدیریتی دانشگاه به صورت هماهنگ در جهت افزایش آگاهی، مسئولیت‌پذیری، مشارکت، مدارا و اعتماد دانشجویان عمل کنند.

جدول ۲. مؤلفه‌های کارکردهای آگاهی‌بخش و تربیتی مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان

زیرمقوله	کدهای مفهومی شاخص	فراوانی
ارتقای سواد و آگاهی سیاسی	آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های شهروندی	۱۵
ارتقای سواد و آگاهی سیاسی	شناخت ساختارهای تصمیم‌گیری و حکمرانی	۱۳
ارتقای سواد و آگاهی سیاسی	توانایی فهم و تفسیر تحولات سیاسی و اجتماعی	۱۲
ارتقای سواد و آگاهی سیاسی	افزایش آگاهی درباره نقش نهادهای مدنی	۱۱
تقویت تفکر انتقادی و قدرت تحلیل	تشویق به پرسشگری علمی	۱۴
تقویت تفکر انتقادی و قدرت تحلیل	ارزیابی انتقادی اخبار و منابع اطلاعاتی	۱۳
تقویت تفکر انتقادی و قدرت تحلیل	بررسی چندجانبه مسائل سیاسی و اجتماعی	۱۱
تقویت تفکر انتقادی و قدرت تحلیل	مقابله با تقلید و پذیرش منفعلانه دیدگاه‌ها	۹
تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی	احترام به دیدگاه مخالف	۱۲
تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی	پایبندی به قانون و قواعد جمعی	۱۱
تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی	مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه	۱۰
تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی	رعایت اخلاق در بحث و کنش سیاسی	۹
پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی	استفاده از مسائل واقعی جامعه در آموزش	۱۱
پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی	تحلیل مسائل اجتماعی در کلاس‌های دانشگاهی	۱۰
پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی	ارتباط محتوای درسی با زندگی شهروندی	۹
پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی	حمایت از یادگیری مسئله‌محور و اجتماعی	۸

یافته‌های ارائه‌شده در جدول ۲ نشان می‌دهد که یکی از مهم‌ترین کارکردهای مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان، فراهم کردن زمینه برای شکل‌گیری «شهروند دانشگاهی آگاه، تحلیل‌گر و مسئول» است. مشارکت‌کنندگان بارها تأکید

کردند که دانشگاه نباید نقش خود را به انتقال محتوای تخصصی رشته‌های تحصیلی محدود کند، بلکه باید دانشجویان را برای درک موقعیت خود در جامعه و ایفای نقش مسئولانه در عرصه عمومی نیز آماده سازد. در زیرمقوله ارتقای سواد و آگاهی سیاسی، آشنایی با حقوق و مسئولیت‌های شهروندی با فراوانی ۱۵ بیشترین تأکید را داشت. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که شناخت حقوق، وظایف، سازوکارهای قانونی و شیوه‌های مشارکت مدنی، یکی از پیش‌شرط‌های شکل‌گیری فرهنگ سیاسی متعادل در دانشجویان است. از نگاه آنان، ضعف شناخت در این حوزه می‌تواند موجب برداشت‌های سطحی، واکنش‌های هیجانی یا بی‌تفاوتی سیاسی شود. شناخت ساختارهای تصمیم‌گیری و حکمرانی و توانایی تفسیر تحولات سیاسی و اجتماعی نیز از دیگر ابعاد مهم این زیرمقوله بودند.

در زمینه تقویت تفکر انتقادی، «تشویق به پرسشگری علمی» با فراوانی ۱۴ و «ارزیابی انتقادی اخبار و منابع اطلاعاتی» با فراوانی ۱۳ بیشترین حضور را در مصاحبه‌ها داشتند. مشارکت‌کنندگان بر این باور بودند که در شرایط گسترش شبکه‌های اجتماعی، تنوع منابع خبری و افزایش سرعت گردش اطلاعات، توانایی تشخیص اعتبار اطلاعات به یکی از مهم‌ترین ابعاد فرهنگ سیاسی تبدیل شده است. از دید آنان، مدیریت آموزشی می‌تواند از طریق تقویت روش‌های تدریس مشارکتی، حمایت از گفت‌وگوهای علمی، فراهم‌سازی دسترسی به منابع متنوع و تشویق استادان به طرح مسائل چندبعدی، دانشجویان را از مصرف‌کنندگان منفعل اطلاعات به تحلیل‌گران فعال تبدیل کند. همچنین، مصاحبه‌شوندگان میان تفکر انتقادی و تحمل دیدگاه مخالف ارتباط مستقیم برقرار کردند و بیان داشتند که فردی که توانایی بررسی مستدل دیدگاه‌های گوناگون را کسب کرده است، احتمال بیشتری دارد که اختلاف سیاسی را نه به‌عنوان تهدید، بلکه به‌عنوان بخشی طبیعی از زندگی جمعی تلقی کند.

زیرمقوله تربیت اخلاق و مسئولیت سیاسی نیز نشان داد که از دید مشارکت‌کنندگان، فرهنگ سیاسی مطلوب صرفاً به داشتن اطلاعات سیاسی یا علاقه‌مندی به اخبار محدود نیست، بلکه نیازمند رعایت اصول اخلاقی در تعاملات اجتماعی و سیاسی است. احترام به دیدگاه مخالف با فراوانی ۱۲، پایبندی به قانون و قواعد جمعی با فراوانی ۱۱ و مسئولیت‌پذیری در قبال جامعه با فراوانی ۱۰ از مهم‌ترین کدهای این بخش بودند. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که مدیران آموزشی از طریق نوع رفتار خود با دانشجویان، نحوه مدیریت اختلاف‌ها، میزان رعایت مقررات و شیوه مواجهه با نقد، عملاً الگویی از رفتار سیاسی و اجتماعی ارائه می‌کنند. در نهایت، پیوند آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی نیز یکی از عوامل اساسی تلقی شد. از نگاه مشارکت‌کنندگان، آموزش‌هایی که صرفاً انتزاعی و منفک از واقعیت اجتماعی باشند، تأثیر محدودی بر فرهنگ سیاسی دارند؛ در مقابل، استفاده از مسائل واقعی جامعه، تحلیل رویدادهای اجتماعی، پروژه‌های مسئله‌محور و فعالیت‌های آموزشی مرتبط با زندگی شهروندی می‌تواند دانشجو را نسبت به محیط اجتماعی خود حساس‌تر و مسئول‌تر سازد.

جدول ۳. مؤلفه‌های حکمرانی مشارکتی و شکل‌دهی به تجربه سیاسی دانشجویان در محیط دانشگاه

زیرمقوله	کدهای مفهومی شاخص	فراوانی
مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری	دریافت نظر دانشجویان پیش از تصمیم‌گیری	۱۶
مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری	حضور نمایندگان دانشجویان در شوراها	۱۴
مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری	مشارکت در طراحی برنامه‌های آموزشی و فرهنگی	۱۳
مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری	تقویت نقش انجمن‌ها و تشکلهای دانشجویی	۱۱
تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا	برگزاری نشست‌های آزاد و مناظره‌های علمی	۱۵
تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا	پذیرش نقد دانشجویان توسط مدیران	۱۴
تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا	فراهم کردن ارتباط میان دیدگاه‌های متفاوت	۱۲
تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا	آموزش شیوه گفت‌وگوی محترمانه	۱۱
تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی	تجربه انتخابات دانشجویی	۱۳
تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی	پاسخ‌گویی مدیران به مطالبات	۱۲
تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی	پذیرش مسئولیت‌های نمایندگی	۱۱
تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی	تمرین همکاری و تصمیم‌گیری جمعی	۱۰
تقویت احساس تعلق و اثربخشی سیاسی	احساس شنیده شدن صدای دانشجویان	۱۳
تقویت احساس تعلق و اثربخشی سیاسی	بازر به امکان اثرگذاری بر تصمیمات	۱۱
تقویت احساس تعلق و اثربخشی سیاسی	افزایش اعتماد به مشارکت سازمان‌یافته	۹
تقویت احساس تعلق و اثربخشی سیاسی	تقویت تعلق به دانشگاه و جامعه	۸

بر اساس یافته‌های جدول ۳، مشارکت‌کنندگان نقش مدیریت آموزشی را در فراهم‌ساختن «تجربه عملی مشارکت سیاسی» بسیار برجسته ارزیابی کردند. از نگاه آنان، بخش مهمی از فرهنگ سیاسی نه از طریق آموزش رسمی، بلکه از طریق تجربه روزمره دانشجو از نحوه اداره دانشگاه شکل می‌گیرد. بیشترین تأکید در زیرمقوله مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری مربوط به دریافت نظر دانشجویان پیش از اتخاذ تصمیم‌های مرتبط با آنان بود که ۱۶ بار در داده‌ها مورد اشاره قرار گرفت. مشارکت‌کنندگان اظهار داشتند هنگامی که دانشجویان احساس کنند تصمیم‌های آموزشی، فرهنگی و رفاهی بدون اطلاع و مشارکت آنان اتخاذ می‌شود، به تدریج نگرش منفعلانه نسبت به ساختارهای مدیریتی پیدا می‌کنند؛ در مقابل، مشارکت واقعی آنان در فرایندهای تصمیم‌گیری می‌تواند احساس مسئولیت و تعلق را افزایش دهد. حضور نمایندگان دانشجویان در شوراهای تصمیم‌گیر، مشارکت در طراحی برنامه‌ها و تقویت نقش انجمن‌ها و تشکلهای نیز به عنوان سازوکارهایی برای تبدیل دانشگاه به عرصه‌ای برای تمرین مشارکت مدنی معرفی شدند.

در زیرمقوله تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا، برگزاری نشست‌های آزاد و مناظره‌های علمی با فراوانی ۱۵ بیشترین تأکید را به خود اختصاص داد. مشارکت‌کنندگان معتقد بودند که دانشگاه باید فضایی را فراهم کند که در آن دانشجویان بتوانند دیدگاه‌های متفاوت را بشنوند، از مواضع خود استدلال کنند و بدون تبدیل اختلاف فکری به تعارض شخصی، درباره موضوعات اجتماعی و سیاسی گفت‌وگو کنند. پذیرش نقد دانشجویان توسط مدیران نیز با فراوانی ۱۴ از اهمیت زیادی برخوردار بود. از دید آنان، رفتار مدیر با نقد می‌تواند درسی عملی درباره رابطه قدرت و شهروند باشد؛ مدیری که نقد را تحمل می‌کند و به آن پاسخ می‌دهد، به صورت غیرمستقیم به

دانشجویان نشان می‌دهد که مشارکت و انتقاد می‌توانند بخشی مشروع از حیات سازمانی باشند. در مقابل، نادیده گرفتن یا محدود کردن نقد ممکن است دانشجویان را به بی‌اعتمادی، سکوت یا استفاده از مسیرهای غیررسمی برای بیان مطالبات سوق دهد.

«تجربه عملی دموکراسی دانشگاهی» نیز یکی از اجزای مهم این مقوله بود. مشارکت کنندگان انتخابات انجمن‌ها و شوراهای دانشجویی، مسئولیت نمایندگی، فعالیت گروهی و پاسخ‌گویی مدیران را عرصه‌هایی برای یادگیری عملی رفتار دموکراتیک معرفی کردند. به اعتقاد آنان، دانشجویان از طریق چنین تجربه‌هایی مفاهیمی مانند انتخاب، مسئولیت، پاسخ‌گویی، مذاکره، مصالحه، رعایت قواعد و پذیرش نتیجه جمعی را در سطح عملی تجربه می‌کنند. علاوه بر این، یافته‌ها نشان داد که احساس اثربخشی سیاسی دانشجویان ارتباط زیادی با تجربه آنان از میزان تأثیرگذاری مشارکتشان دارد. احساس شنیده شدن صدای دانشجویان با فراوانی ۱۳ و باور به امکان اثرگذاری بر تصمیمات با فراوانی ۱۱ از کدهای مهم این زیرمقوله بودند. مشارکت کنندگانی که تجربه مشارکت مؤثر در تصمیمات دانشگاهی را مطرح می‌کردند، این تجربه را عاملی برای افزایش انگیزه مشارکت در مسائل اجتماعی گسترده‌تر می‌دانستند. در مقابل، مشارکت صوری و بدون پیامد ملموس، از نظر آنان می‌توانست حتی اثر معکوس داشته باشد و به کاهش اعتماد دانشجویان نسبت به سازوکارهای مشارکتی منجر شود.

جدول ۴. مؤلفه‌های بستر سازمانی و فرهنگی دانشگاه در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان

فرآوانی	کدهای مفهومی شاخص	زیرمقوله
۱۷	عدالت در اجرای قوانین و مقررات	عدالت و شفافیت مدیریتی
۱۵	شفافیت در تصمیم‌ها و فرایندهای مدیریتی	عدالت و شفافیت مدیریتی
۱۴	پاسخ‌گویی مدیران در برابر تصمیمات	عدالت و شفافیت مدیریتی
۱۲	پرهیز از برخورد سلیقه‌ای و تبعیض‌آمیز	عدالت و شفافیت مدیریتی
۱۶	امکان بیان دیدگاه بدون ترس	امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها
۱۵	احترام به تکثر فکری	امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها
۱۳	حمایت از آزادی بیان مسئولانه	امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها
۱۱	مدیریت مسالمت‌آمیز اختلاف‌ها	امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها
۱۳	حمایت از انجمن‌های علمی و فرهنگی	حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی
۱۱	تسهیل فعالیت‌های داوطلبانه دانشجویان	حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی
۱۰	فراهم کردن امکانات و حمایت سازمانی	حمایت از تشکلهای دانشجویی
۱۰	تنوع‌بخشی به برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی	حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی
۱۴	صداقت در رفتار و اطلاع‌رسانی	اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران
۱۳	تطابق گفتار و عملکرد مدیران	اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران
۱۲	دسترس‌پذیری و تعامل مستقیم با دانشجویان	اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران
۱۰	پذیرش مسئولیت و اصلاح خطاها	اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران

یافته‌های جدول ۴ نشان داد که کیفیت محیط سازمانی دانشگاه یکی از بنیادی‌ترین زمینه‌های توسعه یا تضعیف فرهنگ سیاسی دانشجویان است. در میان تمامی کدهای مربوط به این مقوله، عدالت در اجرای قوانین و مقررات با فراوانی ۱۷ و امکان بیان دیدگاه بدون ترس با فراوانی ۱۶ بیشترین تأکید را داشتند. مشارکت کنندگان معتقد بودند که برداشت دانشجویان از عدالت دانشگاهی

به صورت مستقیم بر نگرش آنان نسبت به قانون، ساختارهای رسمی و مشروعیت تصمیم‌ها تأثیر می‌گذارد. هنگامی که مقررات به صورت برابر و قابل پیش‌بینی اجرا شوند و دانشجویان دلایل تصمیم‌های مدیریتی را بدانند، احتمال بیشتری وجود دارد که آنان قواعد سازمانی را مشروع تلقی کنند. در مقابل، برخوردهای سلیقه‌ای، تبعیض در اجرای مقررات، تصمیم‌های غیرشفاف یا تفاوت در نحوه مواجهه با افراد می‌تواند فراتر از محیط دانشگاه، برداشت دانشجویان از ساختارهای اجتماعی و سیاسی را نیز تحت تأثیر قرار دهد. از این منظر، عدالت مدیریتی صرفاً یک اصل اداری نیست، بلکه بخشی از فرایند جامعه‌پذیری سیاسی دانشجویان محسوب می‌شود.

امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها نیز به عنوان یکی از ارکان اساسی فرهنگ سیاسی دانشگاهی شناسایی شد. امکان بیان دیدگاه بدون ترس، احترام به تکرار فکری و حمایت از آزادی بیان مسئولانه از پرتکرارترین مفاهیم این بخش بودند. مشارکت‌کنندگان تأکید کردند که دانشجو باید بتواند در چارچوب قواعد دانشگاه، دیدگاه متفاوت خود را مطرح کند و مطمئن باشد که صرف تفاوت فکری موجب پیامدهای آموزشی یا اداری برای او نخواهد شد. در چنین محیطی، دانشجویان به تدریج می‌آموزند که اختلاف نظر امری طبیعی و قابل مدیریت است و می‌توان بدون حذف یا طرد دیگری، با دیدگاه‌های متفاوت وارد تعامل شد. در مقابل، محیط‌هایی که در آن دانشجویان احساس کنند برخی دیدگاه‌ها قابل بیان نیستند یا اظهار نظر می‌تواند برای آنان هزینه ایجاد کند، زمینه شکل‌گیری خودسانسوری، بی‌اعتمادی و کاهش مشارکت را فراهم می‌کند.

حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی نیز بخش دیگری از یافته‌ها بود. مشارکت‌کنندگان انجمن‌های علمی، کانون‌های فرهنگی، تشکل‌های دانشجویی و فعالیت‌های داوطلبانه را فضاهایی برای یادگیری مهارت‌های جمعی و سیاسی معرفی کردند. از دید آنان، دانشجویان در این فضاها تجربه سازمان‌دهی، تقسیم مسئولیت، مذاکره، مدیریت اختلاف، برنامه‌ریزی، تعامل با ساختارهای رسمی و پاسخ‌گویی در برابر اعضای گروه را کسب می‌کنند. بنابراین، حمایت مدیریت آموزشی از این فعالیت‌ها می‌تواند به توسعه سرمایه اجتماعی و فرهنگ مشارکت در دانشگاه منجر شود. نکته مهم مطرح‌شده در مصاحبه‌ها این بود که حمایت باید واقعی، عادلانه و بدون مداخله بیش از حد باشد؛ زیرا مشارکت‌کنندگانی که از کنترل شدید فعالیت‌های دانشجویی سخن می‌گفتند، آن را مانعی برای شکل‌گیری حس استقلال و مسئولیت‌پذیری می‌دانستند.

در نهایت، اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران به عنوان یکی از عناصر پیونددهنده سایر ابعاد شناسایی شد. صداقت در رفتار و اطلاع‌رسانی با فراوانی ۱۴ و تطابق گفتار و عملکرد مدیران با فراوانی ۱۳ از مهم‌ترین مفاهیم این زیرمقوله بودند. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که دانشجویان رفتار مدیران را به عنوان نمونه‌ای عینی از نحوه عملکرد ساختارهای رسمی مشاهده می‌کنند. اگر مدیران اصولی مانند عدالت، پاسخ‌گویی، احترام، گفت‌وگو و مسئولیت‌پذیری را در عمل رعایت کنند، این اصول برای دانشجویان به تجربه‌ای ملموس تبدیل می‌شوند. در مقابل، فاصله میان شعارهای رسمی و عملکرد واقعی مدیران می‌تواند اعتماد دانشجویان را کاهش دهد. بر این اساس، یافته‌ها نشان دادند که الگوی رفتاری مدیران آموزشی نه تنها بر کیفیت مدیریت دانشگاه، بلکه بر فرایند یادگیری غیررسمی دانشجویان درباره قدرت، مسئولیت، قانون و مشارکت نیز تأثیرگذار است.

در مجموع، تحلیل داده‌ها نشان داد که مدیریت آموزشی از سه مسیر به هم پیوسته در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان نقش ایفا می‌کند. مسیر نخست، «آموزش و توانمندسازی شناختی» است که از طریق افزایش سواد سیاسی، تقویت تفکر انتقادی، پرورش اخلاق سیاسی و پیوند دادن آموزش با مسائل واقعی جامعه تحقق می‌یابد. مسیر دوم، «ایجاد تجربه مشارکت» است که در قالب مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری، گفت‌وگوی آزاد، تجربه فرایندهای انتخابی و افزایش احساس اثربخشی شکل می‌گیرد. مسیر سوم، «ساخت بستر سازمانی معتبر و اعتمادآفرین» است که از طریق عدالت، شفافیت، امنیت روانی، پذیرش تکرر، حمایت از فعالیت‌های دانشجویی و رفتار مسئولانه مدیران تحقق پیدا می‌کند. یافته‌ها همچنین نشان دادند که این سه مسیر مستقل از یکدیگر عمل نمی‌کنند. برای مثال، آموزش تفکر انتقادی در محیطی که امکان بیان دیدگاه وجود ندارد، نمی‌تواند به مشارکت پایدار منجر شود؛ همان‌گونه که ایجاد سازوکار مشارکت در شرایطی که تصمیم‌گیری‌ها غیرشفاف یا مشارکت دانشجویان صرفاً صوری باشد، قادر به افزایش اعتماد و احساس اثربخشی نخواهد بود. بنابراین، توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان زمانی امکان‌پذیر است که مدیریت آموزشی هم‌زمان به محتوای تربیتی، فرایندهای مشارکتی و کیفیت حکمرانی سازمانی دانشگاه توجه کند.

برآیند نهایی داده‌ها نشان داد که نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان ماهیتی مستقیم و غیرمستقیم دارد. نقش مستقیم از طریق برنامه‌ریزی آموزشی، طراحی فرصت‌های یادگیری، حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و فراهم کردن زمینه مشارکت تحقق می‌یابد، در حالی که نقش غیرمستقیم در تجربه روزانه دانشجویان از عدالت، شفافیت، پاسخ‌گویی، احترام به تفاوت‌ها و شیوه اعمال اقتدار مدیریتی نمود پیدا می‌کند. از دید مشارکت‌کنندگان، همین تجربه‌های روزمره می‌توانند بیش از بسیاری از آموزش‌های نظری بر نگرش سیاسی دانشجو اثرگذار باشند. دانشگاهی که در آن دانشجو عدالت را تجربه کند، امکان نقد داشته باشد، در تصمیم‌ها مشارکت داده شود و پاسخ روشن مدیران را دریافت کند، به‌طور عملی زمینه درونی‌شدن مؤلفه‌هایی مانند قانون‌مداری، اعتماد نهادی، مدارا، مسئولیت‌پذیری، مشارکت و احساس اثربخشی را فراهم می‌سازد. در مقابل، ضعف در این عناصر می‌تواند به بی‌اعتمادی، انفعال، کاهش احساس تعلق، گسترش نگاه بدبینانه نسبت به نهادهای رسمی و کاهش تمایل به مشارکت سازنده منجر شود. از این‌رو، یافته‌های پژوهش حاضر مدیریت آموزشی را نه صرفاً یک سازوکار اجرایی برای اداره امور تحصیلی، بلکه یکی از مهم‌ترین عوامل نهادی در فرایند جامعه‌پذیری سیاسی و شکل‌گیری فرهنگ سیاسی دانشجویان معرفی می‌کند.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تبیین نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان انجام شد و تحلیل داده‌های کیفی نشان داد که نقش مدیریت آموزشی در این زمینه در قالب سه مقوله اصلی قابل تبیین است: «کارکردهای آگاهی‌بخش و تربیتی مدیریت آموزشی»، «حکمرانی مشارکتی و شکل‌دهی به تجربه سیاسی در دانشگاه» و «ایجاد بستر سازمانی و فرهنگی برای توسعه فرهنگ سیاسی». در سطح نخست، مدیریت آموزشی از طریق ارتقای سواد و آگاهی سیاسی، تقویت تفکر انتقادی، پرورش اخلاق و مسئولیت

سیاسی و پیوند دادن آموزش دانشگاهی با مسائل اجتماعی می‌تواند به توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان کمک کند. در سطح دوم، فراهم کردن فرصت مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری، تقویت گفت‌وگو و تضارب آرا، ایجاد امکان تجربه عملی فرایندهای مشارکتی و افزایش احساس تعلق و اثربخشی سیاسی از مهم‌ترین سازوکارهای مدیریتی شناسایی شدند. در سطح سوم نیز عدالت و شفافیت مدیریتی، امنیت روانی، پذیرش تنوع دیدگاه‌ها، حمایت از فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی و تقویت اعتماد نهادی نقش مهمی در شکل‌گیری فرهنگ سیاسی دانشجویان داشتند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که فرهنگ سیاسی در محیط دانشگاه صرفاً نتیجه آموزش مستقیم مفاهیم سیاسی نیست، بلکه از طریق تجربه روزمره دانشجویان از شیوه اداره دانشگاه، روابط قدرت، کیفیت تعاملات و فرصت‌های واقعی مشارکت نیز شکل می‌گیرد.

نخستین یافته اصلی پژوهش نشان داد که یکی از کارکردهای بنیادی مدیریت آموزشی، توسعه آگاهی سیاسی و اجتماعی دانشجویان است. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که دانشگاه باید فراتر از ارائه دانش تخصصی، دانشجو را با حقوق و مسئولیت‌های شهروندی، سازوکارهای اجتماعی و سیاسی و نحوه تحلیل مسائل عمومی آشنا سازد. این یافته با نتایج پژوهش‌هایی همسو است که میان آموزش مدنی و مشارکت فعال سیاسی دانشجویان رابطه معناداری گزارش کرده‌اند (1). همچنین، الگوهای تربیت سیاسی بر اهمیت آگاهی اجتماعی، شناخت حقوق و مسئولیت‌های شهروندی و آمادگی برای مشارکت مسئولانه تأکید دارند (3، 4). می‌توان این یافته را چنین تبیین کرد که مدیریت آموزشی از طریق جهت‌دهی به برنامه‌های درسی، حمایت از فعالیت‌های بین‌رشته‌ای و ایجاد فرصت برای مواجهه دانشجویان با مسائل واقعی جامعه، زمینه لازم برای تبدیل دانش نظری به فهم اجتماعی و سیاسی را فراهم می‌کند. در واقع، هرچه تجربه آموزشی دانشجویان ارتباط بیشتری با مسائل واقعی جامعه داشته باشد، احتمال آنکه آنان بتوانند میان دانش تخصصی و مسئولیت اجتماعی خود ارتباط برقرار کنند افزایش می‌یابد.

یکی دیگر از یافته‌های مهم پژوهش، نقش مدیریت آموزشی در تقویت تفکر انتقادی و توانایی تحلیل مسائل اجتماعی و سیاسی بود. مشارکت‌کنندگان بر اهمیت پرسشگری، ارزیابی منابع اطلاعاتی، بررسی چندجانبه مسائل و پرهیز از پذیرش منفعلانه اطلاعات تأکید داشتند. این یافته با پژوهش‌هایی همخوان است که فضای باز کلاس، دانش مدنی و احساس اثربخشی سیاسی را از عوامل مؤثر بر شکل‌گیری رفتار شهروندی و مشارکت اجتماعی دانشجویان دانسته‌اند (5). همچنین، رویکردهای آموزشی عدالت‌محور نشان داده‌اند که حتی آموزش در حوزه‌های تخصصی می‌تواند به افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی فراگیران منجر شود (23). از این منظر، تفکر انتقادی را می‌توان یکی از واسطه‌های اصلی میان آموزش دانشگاهی و فرهنگ سیاسی دانست. دانشجویی که می‌آموزد منابع را مقایسه کند، از دیدگاه‌های متفاوت آگاه شود و ادعاها را بر اساس شواهد ارزیابی کند، احتمال کمتری دارد که در مواجهه با مسائل سیاسی و اجتماعی به قضاوت‌های شتاب‌زده یا واکنش‌های صرفاً هیجانی متکی باشد. بنابراین، مدیریت آموزشی می‌تواند از طریق حمایت از شیوه‌های تدریس تعاملی، بحث‌محور و مسئله‌محور، زمینه رشد این توانایی را فراهم سازد.

یافته دیگر پژوهش نشان داد که توسعه فرهنگ سیاسی با تربیت اخلاقی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط نزدیکی دارد. احترام به دیدگاه مخالف، قانون‌مداری، رعایت اخلاق گفت‌وگو و احساس مسئولیت نسبت به جامعه از جمله مفاهیم برجسته در مصاحبه‌ها بودند. این یافته را می‌توان در پرتو مطالعاتی تبیین کرد که بر نقش استادان و کنشگران آموزشی در تربیت اجتماعی، فرهنگی و سیاسی نسل آگاه تأکید کرده‌اند (24). همچنین، مدل‌های سازمان اخلاق‌مدار نشان داده‌اند که رفتار اخلاقی در سطح سازمانی می‌تواند به شکل‌گیری اعتماد، مسئولیت‌پذیری و انسجام در رفتار اعضا کمک کند (11). در دانشگاه، مدیریت آموزشی تنها از طریق مقررات عمل نمی‌کند، بلکه نوع رفتار مدیران با دانشجویان، نحوه مواجهه با اختلاف‌ها و میزان پایبندی آنان به اصول اخلاقی، به صورت غیرمستقیم الگویی از رفتار اجتماعی و سیاسی ایجاد می‌کند. از این رو، فرهنگ سیاسی مطلوب زمانی تقویت می‌شود که دانشجو نه تنها درباره احترام، قانون و مسئولیت بشنود، بلکه این اصول را در روابط دانشگاهی نیز تجربه کند.

دومین مقوله اصلی پژوهش به حکمرانی مشارکتی و تجربه عملی سیاست در دانشگاه مربوط بود. یافته‌ها نشان داد که مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری‌های آموزشی و فرهنگی می‌تواند احساس تعلق، مسئولیت و اثربخشی آنان را افزایش دهد. این یافته با مفهوم «صدای دانشجو» و مطالعاتی که بر اهمیت شنیده‌شدن واقعی دیدگاه دانشجویان تأکید دارند، همسو است (7). همچنین، تجربه برخی گروه‌های دانشجویی نشان داده است که امکان خودبیانگری و مشارکت واقعی می‌تواند تحت تأثیر ساختارهای قدرت و انتظارات نهادی قرار گیرد (9). بر این اساس، می‌توان گفت مشارکت زمانی به توسعه فرهنگ سیاسی منجر می‌شود که از حالت نمادین خارج شود و دانشجو احساس کند نظر او در فرایندهای تصمیم‌گیری دارای اثر واقعی است. اگر مشارکت صرفاً در قالب دریافت نظر بدون بازخورد یا حضور تشریفاتی در ساختارهای تصمیم‌گیری باقی بماند، ممکن است نه تنها احساس اثربخشی را افزایش ندهد، بلکه به بی‌اعتمادی بیشتر نیز منجر شود.

برگزاری نشست‌های آزاد، مناظره‌ها، گفت‌وگوهای علمی و پذیرش نقد دانشجویان از سوی مدیران نیز از دیگر یافته‌های اصلی این پژوهش بود. مشارکت‌کنندگان دانشگاه را محیطی مناسب برای تمرین گفت‌وگو، تحمل تفاوت و یادگیری نحوه مدیریت اختلاف تلقی می‌کردند. این یافته با پژوهش‌هایی همسو است که نشان داده‌اند فضای باز آموزشی و امکان بیان دیدگاه‌های مختلف می‌تواند رشد شهروندی و مشارکت اجتماعی دانشجویان را تقویت کند (5). همچنین، تعاملات استاد و دانشجو در زمینه دانشگاهی ایران به عنوان یکی از عناصر مهم تجربه آموزشی و اجتماعی دانشجویان شناخته شده است (6). می‌توان این یافته را چنین توضیح داد که دانشجویان از طریق مشارکت در گفت‌وگوهای کنترل‌شده و محترمانه، مهارت‌هایی را تمرین می‌کنند که برای زندگی سیاسی ضروری‌اند؛ از جمله شنیدن نظر مخالف، دفاع مستدل از موضع خود، بازنگری در باورها و پذیرش قواعد مشترک گفت‌وگو. بنابراین، مدیریت آموزشی با ایجاد چنین فضاهایی می‌تواند فرهنگ سیاسی را در سطح تجربه روزمره دانشجویان نهادینه کند.

تجربه عملی فرایندهای انتخابی و نمایندگی دانشجویی نیز به عنوان یکی از مؤلفه‌های حکمرانی مشارکتی شناسایی شد. فعالیت در شوراهای انجمن‌ها و تشکلهای دانشجویی به دانشجویان امکان می‌دهد مسئولیت، پاسخ‌گویی، مذاکره، همکاری و پذیرش

نتیجه جمعی را در عمل تجربه کنند. این یافته با مطالعاتی همخوان است که تربیت سیاسی را فرایندی فراتر از آموزش نظری و نیازمند فرصت‌های واقعی مشارکت می‌دانند (1, 26). از دیدگاه تحلیلی، می‌توان گفت دانشگاه در این سطح به نوعی «آزمایشگاه اجتماعی» تبدیل می‌شود که دانشجو در آن می‌تواند شکل‌های مختلف مشارکت، نمایندگی و مسئولیت جمعی را با هزینه و پیامد محدودتر تجربه کند. چنین تجربه‌هایی در صورت مدیریت مناسب، می‌توانند زمینه انتقال مهارت‌های مشارکتی از محیط دانشگاه به جامعه را فراهم سازند.

احساس تعلق و اثربخشی سیاسی نیز از یافته‌های برجسته پژوهش بود. مشارکت‌کنندگان بیان کردند که هنگامی که دانشجویان احساس کنند شنیده می‌شوند و می‌توانند در محیط دانشگاه تغییر ایجاد کنند، تمایل بیشتری برای مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی پیدا می‌کنند. این یافته با نتایج پژوهش‌هایی همخوان است که احساس تعلق را یکی از مؤلفه‌های مهم تجربه دانشجویی می‌دانند (8). احساس تعلق تنها یک حالت عاطفی نیست، بلکه می‌تواند پیامدهای رفتاری و اجتماعی داشته باشد. دانشجویی که خود را بخشی از اجتماع دانشگاهی می‌داند و برای حضور خود ارزش قائل است، احتمال بیشتری دارد که در فعالیت‌های جمعی مشارکت کرده و نسبت به سرنوشت محیط آموزشی خود احساس مسئولیت کند. بنابراین، مدیریت آموزشی از طریق فراهم کردن فرصت مشارکت، ارتباط مستقیم با دانشجویان و ایجاد سازوکارهای بازخورد می‌تواند احساس تعلق را به سرمایه‌ای برای توسعه فرهنگ سیاسی تبدیل کند.

سومین مقوله اصلی پژوهش به بستر سازمانی و فرهنگی دانشگاه مربوط بود. مهم‌ترین مؤلفه این بخش، عدالت و شفافیت مدیریتی بود. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که اجرای عادلانه قوانین، توضیح تصمیم‌ها، پاسخ‌گویی مدیران و پرهیز از تبعیض، تأثیر زیادی بر اعتماد دانشجویان به ساختار دانشگاه دارد. این یافته با مطالعاتی همسو است که نقش اخلاق سازمانی، پاسخ‌گویی و جهت‌گیری هدف‌مدار را در کیفیت عملکرد سازمانی برجسته کرده‌اند (11). همچنین، برخورداری مدیران از هوش راهبردی می‌تواند توانایی آنان را در درک پیامدهای تصمیمات و مدیریت محیط پیچیده دانشگاه افزایش دهد (10). در تبیین این یافته می‌توان گفت دانشگاه یکی از نخستین سازمان‌های رسمی است که بسیاری از دانشجویان به‌طور مستمر با ساختارهای تصمیم‌گیری آن تعامل دارند. بنابراین، برداشت آنان از عدالت، قانون و پاسخ‌گویی ممکن است از تجربه‌های دانشگاهی تأثیر بپذیرد. تجربه مکرر تصمیم‌های عادلانه می‌تواند اعتماد به قواعد رسمی را تقویت کند، در حالی که برخوردهای سلیقه‌ای ممکن است بدبینی نسبت به نهادهای رسمی را افزایش دهد.

امنیت روانی و تحمل تنوع دیدگاه‌ها نیز از مؤلفه‌های اساسی توسعه فرهنگ سیاسی شناخته شد. مشارکت‌کنندگان تأکید داشتند که دانشجو باید بتواند دیدگاه خود را بدون ترس از پیامدهای غیرمرتبط با عملکرد آموزشی مطرح کند. این یافته با مطالعاتی همسو است که بر اهمیت فضای باز آموزشی و امکان بیان دیدگاه در شکل‌گیری مشارکت و آگاهی سیاسی تأکید دارند (5). همچنین، پژوهش درباره سیاست عاطفی صدای دانشجو نشان می‌دهد که شنیده‌شدن یا نادیده‌گرفتن دیدگاه‌ها می‌تواند آثار عاطفی و هویتی مهمی بر افراد داشته باشد (7). از این‌رو، امنیت روانی را می‌توان پیش‌شرطی برای مشارکت سیاسی سالم دانست. در محیطی که دانشجو

از بیان نظر خود نگران باشد، مشارکت به تدریج به سکوت، خودسانسوری یا کنش‌های غیررسمی منتقل می‌شود؛ در مقابل، فضایی که تفاوت دیدگاه‌ها را به رسمیت می‌شناسد، امکان تمرین مدارا و گفت‌وگو را فراهم می‌کند.

حمایت مدیریت آموزشی از فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و دانشجویی نیز به عنوان یکی دیگر از عوامل مؤثر شناسایی شد. انجمن‌های علمی، تشکل‌های دانشجویی و فعالیت‌های داوطلبانه به دانشجویان فرصت می‌دهند مهارت‌هایی مانند برنامه‌ریزی، مذاکره، مدیریت تعارض و مسئولیت‌پذیری را فراگیرند. این نتیجه با پژوهش‌هایی همخوان است که بر اهمیت رویکردهای مشارکتی و انگیزشی در محیط آموزشی تأکید کرده‌اند (22). همچنین، مدل‌های جدید مدیریت دانشجویی بر رشد چندبعدی دانشجو و ترکیب آموزش علمی با تربیت اجتماعی و سیاسی تأکید دارند (13). بنابراین، مدیریت آموزشی می‌تواند از طریق حمایت متعادل از این فعالیت‌ها، فرصت‌های یادگیری غیررسمی را گسترش دهد. البته یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که این حمایت زمانی مؤثر است که استقلال نسبی دانشجویان حفظ شود و فعالیت‌های آنان به صورت کامل تحت کنترل اداری قرار نگیرد.

اعتماد نهادی و الگوپذیری از مدیران نیز در نتایج پژوهش نقش برجسته‌ای داشت. مشارکت‌کنندگان بر صداقت، انسجام میان گفتار و عمل، دسترس‌پذیری مدیران و پذیرش مسئولیت اشتباه‌ها تأکید کردند. این یافته با مطالعاتی همسو است که مدیریت مؤثر در آموزش عالی را نیازمند انعطاف، پاسخ‌گویی و توانایی هدایت تغییر می‌داند (12). از سوی دیگر، کیفیت تعاملات دانشگاهی نیز در تجربه دانشجویان از محیط سازمانی نقش دارد (6). می‌توان گفت مدیران آموزشی در نگاه دانشجویان صرفاً کارگزاران اداری نیستند، بلکه نمایندگان ساختار رسمی دانشگاه‌اند. از این رو، نحوه رفتار آنان می‌تواند نگرش دانشجویان نسبت به اقتدار و سازمان را تحت تأثیر قرار دهد. هرچه میان سخنان مدیران و عملکرد آنان هماهنگی بیشتری وجود داشته باشد، احتمال شکل‌گیری اعتماد و پذیرش بیشتر ساختار رسمی افزایش می‌یابد.

یافته‌های پژوهش همچنین اهمیت فضای دیجیتال را در توسعه فرهنگ سیاسی برجسته می‌کند، هرچند این موضوع به صورت ضمنی در چند مقوله حضور داشت. دانشجویان امروز بخش قابل توجهی از اطلاعات سیاسی و اجتماعی خود را از رسانه‌های اجتماعی دریافت می‌کنند و مدیریت آموزشی ناگزیر است این واقعیت را در برنامه‌ریزی خود در نظر بگیرد. مطالعات نشان داده‌اند که شبکه‌هایی مانند اینستاگرام می‌توانند برای نسل Z به بستری برای آموزش سیاسی تبدیل شوند (14) و اینترنت نیز محیطی مهم برای فعالیت سیاسی دانشجویان فراهم کرده است (15). با این حال، استفاده افراطی یا سیاسی‌شده از اینترنت می‌تواند با پیامدهایی برای سلامت روان و بهزیستی دانشجویان همراه باشد (16). همچنین، پذیرش فناوری‌های آموزشی می‌تواند تحت تأثیر عوامل سیاسی و اجتماعی قرار گیرد (17). بنابراین، نقش مدیریت آموزشی باید شامل تقویت سواد رسانه‌ای، ارزیابی انتقادی منابع و استفاده مسئولانه از فضای دیجیتال نیز باشد.

نتایج پژوهش حاضر همچنین با مطالعاتی همخوان است که بر ضرورت بازاندیشی در آموزش سیاسی در شرایط اجتماعی متحول تأکید دارند. تحولات ناشی از همه‌گیری و تغییر الگوهای ارتباطی دانشگاه‌ها نشان داد که فرهنگ سیاسی دانشجویان باید در

بستری انعطاف‌پذیر و متناسب با تحولات اجتماعی پرورش یابد (2). علاوه بر این، رویکردهای یادگیری عمیق می‌توانند احساس دستاورد و مشارکت دانشجویان در آموزش سیاسی را افزایش دهند (20). استفاده از روش‌های آموزشی نوآورانه نیز می‌تواند مهارت‌های تصمیم‌گیری و سواد کاربردی دانشجویان را تقویت کند (21). از این منظر، مدیریت آموزشی باید از الگوهای ایستا فاصله بگیرد و با توجه به تغییرات فناوری، رسانه‌ای و اجتماعی، راهبردهای متنوعی برای درگیر کردن دانشجویان در فرایند یادگیری و مشارکت طراحی کند.

برخی عوامل ساختاری نیز می‌توانند به‌طور غیرمستقیم بر فرهنگ سیاسی دانشجویان اثرگذار باشند. پژوهش‌ها نشان داده‌اند که تأمین مالی عمومی دانشگاه‌ها با دسترسی دانشجویان به آموزش عالی مرتبط است (18) و روابط قدرت در تأمین مالی و همکاری‌های بین‌المللی نیز می‌تواند کیفیت و ساختار آموزش عالی را تحت تأثیر قرار دهد (19). از این رو، ادراک دانشجویان از عدالت و فرصت تنها از طریق رفتار مدیران شکل نمی‌گیرد، بلکه وضعیت توزیع منابع و میزان دسترسی برابر نیز در آن نقش دارد. همچنین، تفاوت‌های هویتی و فرهنگی می‌توانند نگرش سیاسی دانشجویان را شکل دهند و باید در سیاست‌گذاری آموزشی مورد توجه قرار گیرند (25). مدیریت آموزشی زمانی می‌تواند فرهنگ سیاسی فراگیر ایجاد کند که تنوع اجتماعی و هویتی دانشجویان را به رسمیت بشناسد و امکان مشارکت برابر گروه‌های مختلف را فراهم سازد.

در مجموع، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نقش مدیریت آموزشی در توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان ماهیتی چندسطحی دارد. این نقش از یک سو در سطح شناختی از طریق افزایش آگاهی و تفکر انتقادی، از سوی دیگر در سطح رفتاری از طریق ایجاد فرصت مشارکت و تجربه مسئولیت جمعی و در سطح سازمانی از طریق عدالت، شفافیت، اعتماد و امنیت روانی عمل می‌کند. بنابراین، مدیریت آموزشی را نمی‌توان صرفاً یک فرایند اجرایی در دانشگاه دانست، بلکه باید آن را بخشی از سازوکار جامعه‌پذیری سیاسی دانشجویان در نظر گرفت. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که اثربخشی هر یک از این ابعاد به وجود سایر ابعاد وابسته است؛ برای مثال، آموزش سیاسی بدون فضای باز و امن ممکن است به مشارکت واقعی منجر نشود و مشارکت بدون عدالت و پاسخ‌گویی نیز می‌تواند به تجربه‌ای صوری تبدیل شود. از این رو، توسعه فرهنگ سیاسی دانشجویان نیازمند رویکردی یکپارچه است که هم‌زمان به برنامه‌های آموزشی، ساختارهای مشارکتی و کیفیت حکمرانی دانشگاه توجه کند.

یکی از محدودیت‌های پژوهش حاضر آن بود که مشارکت‌کنندگان از دانشگاه‌های شهر تهران انتخاب شدند و بنابراین، یافته‌ها بازتاب تجربه‌ها و برداشت‌های افرادی است که در یک زمینه جغرافیایی و دانشگاهی مشخص فعالیت یا تحصیل می‌کردند؛ از این رو، تعمیم مستقیم نتایج به دانشگاه‌های سایر استان‌ها باید با احتیاط انجام شود. همچنین، ماهیت کیفی پژوهش موجب شد نتایج بر تفسیر تجربه‌های مشارکت‌کنندگان مبتنی باشد و امکان سنجش شدت یا میزان اثر هر یک از مؤلفه‌های شناسایی شده فراهم نباشد. احتمال تأثیر ملاحظات اجتماعی و حساسیت موضوع فرهنگ سیاسی بر میزان صراحت برخی پاسخ‌ها نیز وجود داشت. علاوه بر این، اگرچه

برای افزایش تنوع نمونه از اعضای هیئت علمی، مدیران، کارشناسان و دانشجویان استفاده شد، حضور گروه‌های دیگری مانند مدیران عالی دانشگاه، فارغ‌التحصیلان یا مسئولان تشکلهای دانشجویی می‌توانست ابعاد دیگری از پدیده مورد مطالعه را آشکار سازد. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده، الگوی مفهومی استخراج‌شده از این مطالعه در نمونه‌های بزرگ‌تر و با استفاده از روش‌های کمی مورد آزمون قرار گیرد تا روابط میان مؤلفه‌هایی مانند عدالت مدیریتی، مشارکت دانشجویی، امنیت روانی، اعتماد نهادی و فرهنگ سیاسی به‌طور تجربی سنجیده شود. انجام پژوهش‌های مقایسه‌ای میان دانشگاه‌های دولتی، آزاد، غیردولتی و دانشگاه‌های واقع در استان‌های مختلف نیز می‌تواند به شناسایی تفاوت‌های زمینه‌ای کمک کند. همچنین، استفاده از رویکردهای آمیخته، مطالعات طولی و پژوهش‌های مبتنی بر مشاهده می‌تواند تصویر دقیق‌تری از نحوه شکل‌گیری فرهنگ سیاسی در طول تجربه دانشگاهی ارائه دهد. پیشنهاد می‌شود نقش متغیرهایی مانند جنسیت، رشته تحصیلی، مقطع تحصیلی، تجربه فعالیت دانشجویی و میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی نیز در مطالعات آتی بررسی شود.

از نظر کاربردی، پیشنهاد می‌شود مدیران دانشگاه‌ها سازوکارهای رسمی و قابل ارزیابی برای مشارکت دانشجویان در تصمیم‌گیری‌های آموزشی و فرهنگی ایجاد کنند و نتایج این مشارکت را به‌طور شفاف به آنان بازخورد دهند. برگزاری نشست‌های منظم گفت‌وگو، مناظره‌های علمی، کارگاه‌های سواد رسانه‌ای و برنامه‌های آموزش حقوق و مسئولیت‌های شهروندی می‌تواند بخشی از راهبرد دانشگاه برای توسعه فرهنگ سیاسی باشد. همچنین، ضروری است معیارهای عدالت، شفافیت و پاسخ‌گویی در تصمیم‌های مدیریتی تقویت شود و کانال‌های امنی برای بیان نقد و دیدگاه دانشجویان وجود داشته باشد. حمایت متوازن از انجمن‌ها، تشکلهای و فعالیت‌های داوطلبانه، آموزش مدیران و استادان در زمینه مدیریت تعارض و گفت‌وگوی سازنده و ایجاد سازوکارهایی برای ارزیابی مستمر تجربه دانشجویان از عدالت، تعلق و مشارکت می‌تواند به تبدیل دانشگاه به محیطی مؤثر برای یادگیری عملی مسئولیت‌پذیری اجتماعی و فرهنگ سیاسی کمک کند.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاق

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

1. Al-Ansari R, Al-Fahim O, Zang B. The Relationship Between Civic Education and Active Political Participation of Students. *International Journal of Educational Narratives*. 2025;3(2):105-13. doi: 10.70177/ijen.v3i2.2146.
2. Shevchenko H, Antonenko T, Zelenov E, Bezuhla M, Safonova I. Features of Education of the Political Culture of Students in a Post-Epidemic Society. *Postmodern Openings*. 2020;11(2):128-41. doi: 10.18662/po/11.2/166.
3. Shahmoradi M, Yousefzadeh Chousari MR. Presenting a political education curriculum model based on the socio-political domain of the Fundamental Reform Document for first secondary students. *Journal of Research in Social Studies Education*. 2020;5(1):173-206. doi: 10.29252/qaiie.5.1.173.
4. Yūsef Zādeh K, Shāhmrādī H. Presenting a Political Education Curriculum Model Based on the Socio-Political Education Dimension of the Fundamental Transformation Document of Education for First-Level Secondary School Students. *Scientific-Research Quarterly of Applied Issues of Islamic Education and Training*. 2020;5(1):173-206. doi: 10.29252/qaiie.5.1.173.
5. Jafari S, Ostadrahimi M. Predicting Students' Social Movement Citizenship based on Open Classroom Climate, Political Efficacy and Civic Knowledge. *ias-e-idje*. 2023;6(4):28-38. doi: 10.61186/ijes.6.4.28.
6. Soltani A, Boostani D, Golestani S. Exploring the strategies of faculty-student interactions: A grounded theory study in Iranian academic context. *Learning, Culture and Social Interaction*. 2020;26:100408.
7. Black R, Mayes E. Feeling Voice: The Emotional Politics of 'Student Voice' for Teachers. *British Educational Research Journal*. 2020;46(5):1064-80. doi: 10.1002/berj.3613.
8. Fan X, Luchok K, Dozier J. College students' satisfaction and sense of belonging: differences between underrepresented groups and the majority groups. *SN Social Sciences*. 2020;1(1):22. doi: 10.1007/s43545-020-00026-0.
9. Woolf E, Bie Ad. Politicizing Self-Advocacy: Disabled Students Navigating Ableist Expectations in Postsecondary Education. *Disability Studies Quarterly*. 2022;42(1). doi: 10.18061/dsq.v42i1.8062.
10. Miri Rami SF, Delgoshaei Y, Mahmoudi AH. Identification and Analysis of Effective Factors on the Strategic Intelligence of Education Districts Managers of Tehran City and Provide an Appropriate Model. *Iranian Journal of Educational Sociology*. 2022;5(1):113-25. doi: 10.61186/ijes.5.1.113.
11. Rahimi Asl R, Shirvani A, Soltani I. Presenting and teaching the model of goal-oriented and ethical organization in the public sector (Case study: Employees of Isfahan and Chaharmahal and Bakhtiari Tax Affairs Organization). *Political Sociology of Iran*. 2021;4(3). doi: 10.30510/psi.2022.302154.2217.
12. Wilson K, Sy J. A framework for managing innovation in higher education: lessons learnt from the UAE iPad initiative. *Learning and Teaching in Higher Education: Gulf Perspectives*. 2021;17(1):16-28. doi: 10.1108/LTHE-08-2020-0013.
13. Wang W. Research on Ideological and Political Education in Universities Under the "Simultaneous Development of Five Aspects" Student Management Model. *Adult and Higher Education*. 2023;5(17). doi: 10.23977/aduhe.2023.051713.
14. Hudia R, Affandi I. Students' Perceptions of the Use of Instagram Social Media as One of Generation Z's Political Education Facilities. 2022. doi: 10.2991/assehr.k.220108.057.
15. Proekt MAY, Khoroshikh VV, editors. Internet as a medium of modern students' political activity. The Herzen University Conference on Psychology in Education; 2021: Herzen State Pedagogical University of Russia.
16. Meng S. Role of Politically Motivated Internet Addiction and Ideological Passion in Linking College Student's Mental Health Education and Wellbeing. *Frontiers in Psychiatry*. 2022;13. doi: 10.3389/fpsy.2022.973520.
17. Cao JJ, Yang T, Lai IKW, Wu J. Student acceptance of intelligent tutoring systems during COVID-19: The effect of political influence. *International Journal of Electrical Engineering Education*. 2021. doi: 10.1177/00207209211003270.
18. Fredua K-A. Relationship Between Public Funding and Student Access: The Case of Two Public Universities in Africa. *Higher Education Politics and Economics*. 2025;11(1):49-70. doi: 10.32674/4cq85h97.
19. Masaiti G, Mboyonga E. Financing and Resourcing International Collaboration in African Higher Education: Beyond Negotiated Power between the Global North and Global South. *International Journal of African Higher Education*. 2022;9(3):153-75. doi: 10.6017/ijahe.v9i3.16053.
20. Liao Y, Xie X. Research on Strategies of Colleges and Universities to Enhance the Sense of Acquisition of College Students' Ideological and Political Education in the Context of Deep Learning. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. 2024;9(1). doi: 10.2478/amns-2024-0673.

21. Shahba M, editor Using educational games to strengthen students' financial literacy. Third International Conference on Political Science, Management, Economics, and Accounting; 2024; Hamedan.
22. Yarmakeev IE, Valiakhmetova N, Akhmadullina R, Nazarova OK, Gibadullin R. Art Pedagogy as a Means for Development of Educational Motivation of Students – Future Teachers. *Revista on Line De Política E Gestão Educacional*. 2021;387-97. doi: 10.22633/rpge.v25iesp.1.14975.
23. Kokka K. Healing-Informed Social Justice Mathematics: Promoting Students' Sociopolitical Consciousness and Well-Being in Mathematics Class. *Urban Education*. 2019;54(9):1179-209. doi: 10.1177/0042085918806947.
24. Doraghi S, Chualanzadeh Z, Borouni Z, editors. The Role of Teachers in the Political, Social, and Cultural Education of Students to Train an Aware Generation in Society2022; Hamadan.
25. Francis LJ, McKenna U. Self-Identifying as Anglican Within the Two Political Jurisdictions on the Island of Ireland: A Study Among Sixth-Form Students in the Greer Tradition. *Ελληνική Περιοδική Έκδοση Για Τη Θρησκευτική Εκπαίδευση (Ελθε)/Greek Journal of Religious Education (Gjre)*. 2022;5(2):15-30. doi: 10.30457/050220222.
26. Jafarifar S, Torabi M. Future studies of socio-political education of students based on the Fundamental Reform Document of Education. *Sepehr-e Siyasat Quarterly*. 2021(28):96-116.